

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ

Кафедра обліку і аудиту

Бачо Р.Й.

Лекції

з дисципліни

«Економіка освіти»

(для студентів всіх напрямів та спеціальностей)

Берегово-2017

ВСТУП

Активізація ринкових відносин у суспільстві торкається всіх сторін життєдіяльності системи освіти, вимагає нового осмислення проблем її розвитку, взаємозв'язку з економікою та шляхів підвищення ефективності. Зрозуміти усі ці проблеми і належним чином діяти допоможе курс "Економіка освіти", розрахований на студентів педагогічних вузів, слухачів інститутів удосконалення вчителів та курсів підвищення кваліфікації вчителів при педагогічних інститутах. Знання економіки освіти дасть можливість працівникам галузі більш повно використати в інтересах розбудови України:

- особливості прояву економічних законів у системі освіти;
- джерела створення та відтворення науково-освітнього потенціалу й учбово-матеріальної бази освіти;
- організацію праці та заробітної плати працівників освіти;
- нові джерела фінансування закладів освіти;
- світовий досвід функціонування закладів освіти.

Поряд із знанням економічний курс у тій чи іншій мірі містить інформацію про політичну систему, правову основу й соціальну структуру суспільства, його ділову культуру й культурно-світоглядні настанови.

Програма передбачає вивчення економіки освіти в тісному зв'язку з історичною практикою, з економічним розвитком країни. При цьому, крім звичайних семінарів з курсу економіки освіти, рекомендується організувати спецсемінари, теми яких доцільно пов'язувати з науково-дослідницькою проблематикою кафедр. Щоб викликати у студентів та слухачів прагнення до поглибленого самостійного вивчення окремих проблем, пропонується написання кожного з них реферату.

Програма визначає лише обов'язковий мінімум знань, необхідний для опанування студентом або слухачем. У зв'язку з тим, що кількість годин, відведена діючим навчальним планом на вивчення курсу економіки освіти для систематичного викладання недостатня, частина тем може виноситися на самостійне опрацювання, але під методичним керівництвом викладачів.

ТЕМА 1. Предмет і метод економіки освіти

Саме із цієї теми починається вивчення курсу економіки освіти.

На перший погляд, немає простішого завдання, як розібратися в економічних проблемах освіти студенту педвузу.

І все ж це завдання не просте. "Немає нічого легкого, - говорить англійське прислів'я, - що спочатку не було б тяжким".

Основне завдання курсу економіки освіти полягає в тому, щоб усвідомити багатогранність освіти як складного соціально-економічного явища, розглянути освіту як систему і як галузь народного господарства.

Освіта, як відомо, з давніх пір відноситься до вагової сфери людської життєдіяльності, що забезпечує соціальний прогрес. Вона протягом багатьох століть не була тісно пов'язана з виробництвом, не впливала на нього і не виділялася в самостійну галузь.

За оцінкою ЮНЕСКО, на рубежі XIX і XX століть у всьому світі працівники освіти вирішували перш за все педагогічні й культурологічні завдання. Економічна функція освіти ще не проявилася, тому що в XIX столітті в розвинутих країнах Європи переважала проста фізична праця.

Корінним чином змінилося положення в умовах сучасної науково-технічної та інформаційної революції, коли помітно зросла роль освіти в розвитку суспільного виробництва й становленні сучасної цивілізації.

До числа найважливіших сучасних економічних закономірностей, характерних для різних країн, відноситься процес інтелектуалізації економіки й інших сторін соціального життя. Проявляється цей процес двояко:

- зростає роль таких галузей соціальної сфери, як освіта і наука;
- посилюється значення інтелектуальної діяльності всередині інших галузей народного господарства.

Обидві тенденції сприяють формуванню й удосконаленню освітнього, професійного, наукового і духовного потенціалу суспільства і є найважливішими факторами соціально-економічного розвитку.

Природньо, що в курсі економіки освіти нас буде цікавити не сам по собі процес навчання і виховання, а ті особливі виробничі сили і виробничі відносини розгалуженого комплексу освітніх закладів, які забезпечують цей процес.

На сьогодні освіта виступає в різноманітних іпостасях, вона багатфункціональна. До її функцій належать: пізнавальна, виховна, гуманізаційна, культурного наслідування, розвиваюча, перетворююча, прогностична, координуюча, адаптивна, профорієнтаційна, підготовки до трудової, суспільно-політичної діяльності, до сімейного життя та інше. Усі ці функції взаємопов'язані і взаємодіють у різних варіаціях.

Отже, освіта - це система, що забезпечує передачу наукових знань, умінь і навичок підростаючим поколінням і всьому населенню, що задовольняє їх потреби в освітніх послугах і професійно-кваліфікаційній підготовці, а також формує відповідні естетичні оцінки і моральні правила поведінки в суспільстві. Освіта належить до галузі нематеріального

виробництва. Особлива роль сфери освіти пояснюється:

- специфічним місцем освіти в системі суспільного поділу праці - це єдина галузь, що задовольняє запити населення в освітніх послугах і спеціалізується на відтворенні головних виробничих сил суспільства;
- рівень освіти населення є однією з головних ознак добробуту народу, держави;
- ця галузь сама для себе готує професійних робітників - викладацькі кадри;
- праця в галузі освіти стала однією з наймасовіших видів людської діяльності.

Освітні послуги - система знань, інформації, вмінь і навичок, які використовуються в цілях задоволення різноманітних освітніх потреб особистості, суспільства, держави. Це - соціальна цінність. В освіті, як і в будь-якій галузі народного господарства існують виробничі економічні відносини, які мають свої специфічні особливості. Найбільша: обмежені можливості використання комерційних, госпрозрахункових відносин.

У чому ж заключається сутність економічної функції освіти?

Економічне значення освіти зазвичай вбачають у її активному впливі на розвиток виробничих сил країни, на підвищення ефективності суспільної праці. Усе це правильно, але це тільки частина проблеми. Головна роль освіти полягає в тому, що вона охоплює специфічну галузь народного господарства.

Економіка освіти - важлива галузь системи економічних наук. Ці науки займаються дослідженням сукупності виробничих відносин у взаємодії з виробничими силами. Вони зсовують, як рівні суспільства використовують обмежені ресурси для виробництва корисних продуктів і розподіляють їх серед людей. Сьогодні, наука про економіку виступає як складний комплекс економічних знань, що складається із чотирьох великих груп економічних наук:

- економічна теорія (політекономія);
- галузеві економіки (промисловість; сільське господарство, будівництво, освіта та інші);
- міжгалузеві або функціональні економіки (фінанси і кредит, грошові обороти, статистика, економіка праці);
- на меті економічних наук (управління н/г, маркетинг, менеджмент, економічна історія, економічна географія).

Економіка освіти відноситься до числа самих молодих економічних наук. Життя не один раз підтверджувало, що економіка "тканина" у сфері освіти більш складна, ніж у галузях матеріального виробництва. Це й визначило, що економіка освіти як наука склалася набагато пізніше економіки промисловості і ряду інших галузевих економік; усього лише декілька десятиліть назад.

Для розкриття економічних таємниць і виявлення своєрідності економічних категорій і законів у галузі освіти недостатньо простого

спостереження й опису явищ. Необхідна була спеціальна наука, здатна проникнути в сутність процесів, що відбуваються, і розкрити їх рушійні сили.

Такою наукою і стала економіка освіти. Її предмет можна визначити так: "Це наука про специфіку виробничих сил і виробничих відносин у галузі, що створює освітні послуги і задовольняє потреби особистості і суспільства в них при обмежених ресурсах, що виділяються на ці цілі. Вона досліджує і виявляє особливості дії економічних законів і категорій у сфері навчання і виховання підростаючого покоління, підготовки кваліфікованої робочої сили, підвищення освітнього і культурно-технічного рівня населення".

Як конкретна наука і навчальна дисципліна економіка освіти володіє своїм, тільки їй належним предметом, тобто об'єктом і суб'єктом вивчення. Таким об'єктом є своєрідні виробничі сили й економічні відносини, характерні для організацій і проведення процесу освітньої діяльності. Об'єкт – це не тільки економічні умови і форми відтворення робочої сили, форми суспільних затрат на розвиток системи освіти і підготовку кадрів, умови відшкодування цих затрат. У такому випадку втрачається дуже важлива ланка: процес творення й обміну освітніх послуг.

Суб'єктом дослідження і вивчення в економіці освіти виступають люди, більша частина населення, котра в тій чи іншій мірі включається в освітню трудову діяльність. Це діти (дошкільнята, школярі, учні ПТУ, студенти) і їх батьки, усі, хто користується освітніми послугами: вихователі, викладачі, інші працівники сфери освіти.

Своєрідно проявляються у сфері освіти і закони ринкового господарства: закони попиту і пропозиції, закон вартості та інші. У зв'язку з переважанням безкоштовної освіти, попит на освітні послуги часто не визначається спроможністю споживача заплатити. Дія закону вартості в освіті до цього часу не дооцінюється.

Економічні категорії в галузі освіти також проявляються по-особливому. Незвичайна тут праця і її компоненти, продукт праці - освітні послуги з їх особливою корисністю. Основним різновидом власності виступає інтелектуальна власність. Своєрідне вираження отримують і такі загальноекономічні категорії як товар, його ціна, заробітна плата, господарський механізм та інше.

Не менш важливим є те, що в дефініції народна освіта розглядається як галузь, що створює послуги. Потрібно визнати невірним попереднє пануюче положення про те, що трудова діяльність працівників освіти не виступає "виробничою силою суспільства", так як не створює "матеріальні споживацькі цінності". Але, як ми вияснили, у цій галузі виробляються освітні послуги - особлива різновидність економічних благ.

Для галузі освіти чітко відзначається обмеженість ринкового механізму регулювання. Якби ціни на освітні послуги встановлювались у відповідності до закону вартості, тобто на рівні суспільно-необхідних витрат, вони виявились би дуже високими. Однак, коли змінити основне джерело фінансування освіти, не дивлячись на ріст доходів населення, і при високих

тарифах плати за навчання, об'єм наданих освітніх послуг помітно скоротиться і виявиться нижче потреб суспільства в забезпеченні соціально-економічного прогресу.

Щоб цього не виникло, держава повинна брати на себе відповідальність за виробництво цих послуг:

- тільки вільні ринкові ціни на продукцію освіти не можуть забезпечити належний розвиток цієї галузі і суспільства;
- державне регулювання і фінансування багатьох навчальних закладів більш адекватне тому призначенню, яке виконує освіта.

Вивчення курсу економіки освіти потрібно розглядати як складову частину сучасної педагогічної освіти. Саме цей курс розкриває майбутнім педпрацівникам економічний аспект системи освіти, дозволяє зрозуміти самотність виробничих відносин і їх взаємодію з виробничими силами, з осягнути особливості економічних категорій і діючих законів у сфері освіти тощо.

Формується економічне мислення; набуваються навички системного підходу до аналізу економічних відносин у їх єдності з педагогічними та іншими соціальними явищами; підвищується рівень професійної підготовки. Усе це сприяє розвитку пізнавальних здібностей студентів, розумінню виняткової важливості економічної функції освіти.

Економічні знання дозволяють визначити більш раціональні типи навчальних закладів; покращувати зміст освіти, її форми і методи; удосконалювати механізм оплати, стимулювати педагогічних працівників; оновлювати програми підготовки і перепідготовки кадрів; створювати нові моделі господарського механізму та інше. Засвоєння економіки освіти дозволяє педагогічним працівникам використовувати систему оцінок своєї діяльності не тільки з педагогічної, а й з економічної позиції, співставляти педагогічні результати з досягнутим економічним коефіцієнтом корисної дії, знати і уміти досягати підвищення соціально-економічної ефективності освіти за її основними напрямками.

ТЕМА 2. Взаємозв'язок економіки і освіти

Освіта, як відомо, з давніх пір відноситься до важливої галузі суспільної життєдіяльності, забезпечуючи соціальний прогрес. Але протягом багатьох століть вона була безпосередньо пов'язана з виробництвом, яке не здійснювало на неї помітного впливу і не виділялася в самостійну дисципліну.

За оцінкою ЮНЕСКО, на рубежі XIX і XX віків у всьому світі працівники освіти вирішували передусім педагогічні й культурологічні завдання. Економічна функція освіти ще не проявлялася, бо в минулому столітті в розвинених країнах Європи переважав фізичний трудовий день. Підприємці мали змогу наймати необхідну робочу силу в готовому вигляді, а витрати на освіту й підготовку були такі малі, що не фіксувалися в бухгалтерських книгах підприємств, ні в теоретичних дослідженнях

економістів того часу.

Головним чином змінюється стан справ в умовах нинішньої науково-технологічної революції, особливо на рубежі ХХІ століття, коли значно зросла роль освіти в розвитку суспільного виробництва і розвитку сучасної цивілізації. Уже в наші дні в розвинених країнах більше половини економічно-активних громадян зайняті не фізичною, а розумовою працею. Більше 90% відкритих місць, розраховані на працівників, котрі мають повну середню освіту. До числа важливих сучасних економічних закономірностей, характерних різним країнам, відноситься процес інтелектуалізації економіки та інших сторін соціального життя. Проявляється цей процес двояко: підвищується роль таких галузей соціальної сфери як наука і освіта; посилюється значення інтелектуальної діяльності в середині інших галузей народного господарства. Ці дві тенденції сприяють формуванню й удосконаленню освітнього, професійного, наукового, духовного потенціалу суспільства і становлять зараз важливий фактор соціально-економічного розвитку.

Що ж таке освіта? Освіта - це цілеспрямований процес навчання і виховання в інтересах особистості, суспільства, держави, який супроводжується констатацією досягнень громадян, рівень освіти котрих визначений державою.

У вітчизняній, зарубіжній науковій і освітній літературі менше всього приділено уваги питанням галузевого аспекту як економічного підходу до характеристики системи освіти. Проте, його роль є однією з найважливіших на сучасному етапі розвитку. В чому ж заключається економічний зміст освіти? У новому положенні "Про освіту" немає достатньо чіткого визначення економічного призначення освіти, ця сторона проблеми знаходиться на другорядних позиціях. Ні в преамбулі, ні в першому розділі Закону немає визначення економічного призначення освіти.

У чому полягає суть економічної функції освіти? Економічне призначення освіти полягає в активному її впливі на розвиток виробництва основних засобів країни, на підвищення ефективності праці, а також на підготовку кадрів до професійної діяльності. Усе це вірно, проте це лише частина проблеми. Визначення такої ролі освіти можливе лише на знайомій усім класичній теорії відтворення.

Основним фактором економічного росту була й залишається людина, як носій робочої сили - серцевина особливого фактору відтворення. Їй належить вирішальна роль у системі відтворювальних сил, оскільки саме люди створили засоби виробництва, призводять їх у рух і покращують їх для того, щоб примножити життєві блага.

А що ж таке робоча сила? Робоча сила чи здатність людини до праці, як відомо, це сукупність її фізичних і духовних здібностей, використання яких забезпечує вироблення необхідних суспільству благ. Освіта відноситься до сфери життєдіяльності людини, де відтворюються здібності робітника до праці, набуваючи загальноосвітнього і спеціального знання, формується морально психологічне ставлення до праці. Виняткова важливість

економічної функції освіти складається з відтворювальної кваліфікаційної робочої сили для всіх галузей народного господарства. У цьому розумінні освіту можна правомірно розглядати в якості "підготовчого цеху" для всієї економіки країни. Але відтворюванням кваліфікаційної робочої сили економічна сила освіти та її функції не вичерпується. Головна роль освіти заключається в задоволенні потреб людей в освітніх послугах, через те освіта займає головне, особливе місце. Вона охоплює специфічну галузь народного господарства, яка задовольняє потреби суспільства в освітніх послугах, зайнята підготовкою кадрів, формуванням їх знань, умінь, навичок, необхідних для різнобічних видів трудової та іншої діяльності.

Досягнення великого масштабу освіти - явне свідчення важливості тієї продукції масового запиту, що забезпечує ця галузь населенню. Яку ж продукцію постачають членам суспільства працівники освіти?

Інколи такою інструкцією називають кваліфікаційну робочу силу, знання. Правильно це? У дійсності працівники навчальних закладів забезпечують потребу членів суспільства в економічних благах.

Разом з цим, ці послуги виражаються в навчанні потенційних (майбутніх) і нинішніх працівників, у формуванні і збереженні їх розвитку і здатності до праці, у спеціалізації, професійності і рості кваліфікованої робочої сили. Чим більше використовуються освітні послуги, тим вищий об'єм і якість засвоєних знань, вмінь і навичок, а через те й підвищується якість робочої сили. Освітні послуги, активно впливаючи на розвиток усього комплексу здібностей, особливо важливі в наш час для нарощування інтелектуального потенціалу людини і суспільства.

Ріст освітнього і культурного рівня працівників виступає сьогодні необхідною підставою кращої адаптації до динамічно-змінюючих умов праці, особливо в період структурної перебудови економіки. Систематичне оновлення науки і техніки потребує співвідносних знань, навиків і психологічної готовності, ініціативного підходу до справи.

Стан системи загальної і професійної освіти регулярно потребує підвищення кваліфікації, перепідготовки кадрів. На вирішення цих питань направлена реформа в галузі освіти, що забезпечує розвиток неперервного освітнього процесу, з урахуванням переходу країни до ринкової системи господарства. Так, робітники освіти не беруть участі в безпосередньому виробництві матеріальних цінностей, зайняті досить важливим видом виробничої праці. Ця праця готує освітні послуги, які безпосередньо виробляють і розвивають робочу силу – людей, формують людину, як головну виробничу силу, примножують її здібності до виконання більш складнішої і якіснішої праці в усіх галузях народного господарства.

У своїх працях В.Гюго писав:

“Ви підходите до шкільного вчителя – низько вклоніться йому; знаєте, що він робить? Він шліфує розум”.

Освіта, як галузь народного господарства, виконує важливу економічну функцію у забезпеченні населення освітніми послугами в цих галузях

суспільного виробництва, кваліфікаційними кадрами.

Ознайомившись із матеріалами цього предмета та дисципліни, мимовільно випливає думка: (трудовий процес - це почесний обов'язок кожного громадянина країни). І це вимагає бережливого ставлення до продукту праці. Тому що людина, котра виготовила його, вклала всі свої вміння, знання і навички, душу. Отже, неохайне, нетактовне ставлення до виробу чи продукції, є нетактовним ставленням до людини, котре була задіяна у процесі його виготовлення.

ТЕМА 3. Система організації та управління освітою

Законом про освіту визначено, що освітня система складається із закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та органів самоврядування в освіті. У рівнево-видовому аспекті освітня система включає дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру, самоосвіту.

В Україні встановлені такі освітні рівні:

- початкова загальна освіта;
- базова загальна середня освіта;
- повна загальна середня освіта,
- професійно-технічна освіта;
- базова вища освіта;
- певна вища освіта,

Крім того, встановлено освітньо-кваліфікаційні рівні, які характеризують освітньо-професійну ступеневість освіти:

- кваліфікований робітник;
- молодший спеціаліст;
- бакалавр;
- спеціаліст; магістр.

У кваліфікаційній системі також науковими ступенями визначені кандидат наук і доктор наук та вченими званнями – старший науковий співробітник, доцент, професор.

Дошкільна освіта здійснюється в сім'ї, дошкільних освітніх закладах у взаємодії із сім'єю і має на меті забезпечення фізичного та психічного здоров'я дітей, їх всебічного розвитку, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь і навичок, необхідних для подальшого навчання. Дошкільними закладами освіти є дитячі ясла, дитячі садки, дитячі ясла-садки, компенсуючи дошкільні заклади (для дітей з фізичними і психічними вадами), дитячі садки інтернатного типу, дитячі будинки та ін. Прийом дітей у дошкільні освітні заклади проводиться за бажанням батьків.

Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, а також фізичне вдосконалення,

трудова підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння знань про природу, людину, суспільство і виробництво. Держава гарантує молоді право на отримання повної загальної середньої освіти і оплачує її здобуття. Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Основним видом середніх закладів освіти є середня загальноосвітня школа трьох ступенів: перший - початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, другий - основна школа, що надає базову загальну середню освіту, третій - старша школа, яка надає повну загальну середню освіту. Навчання в середній школі починається із шести-семирічного віку. Для розвитку обдарувань, здібностей і талантів дітей створюються профільні класи, спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми. Особливо обдарованим дітям держава надає підтримку і заохочення. Для здобуття загальної середньої освіти можуть організовуватися вечірні (змінні) школи, а також класи з очною, заочною формами навчання при загальноосвітніх школах, забезпечуються умови для закінчення школи екстерном.

Для громадян, котрі потребують соціальної допомоги і реабілітації, створюються такі заклади:

- загальноосвітні школи-інтернати (для дітей, що не мають необхідних умов для освіти в сім'ї);
- загальноосвітні школи-інтернати, дитячі будинки (для дітей-сиріт та дітей без батьківського піклування);
- загальноосвітні санаторні школи-інтернати, дошкільні заклади, дитячі будинки (для дітей, які потребують тривалого лікування);
- спеціальні загальноосвітні школи-інтернати, школи, дитячі будинки, дошкільні заклади (для дітей з фізичними і психічними вадами);
- загальноосвітні школи і професійно-технічні училища соціальної реабілітації (для дітей та підлітків, які потребують особливих умов виховання).

Позашкільна освіта спрямовується на розвиток здібностей, талантів дітей, учнів, студентів, задоволення їхніх інтересів, запитів та потреб у професійному визначенні. Позашкільна освіта здійснюється освітніми закладами, сім'єю, трудовими колективами , громадськими організаціями, товариствами, фондами і ґрунтується на принципі добровільності.

До позашкільних закладів освіти належать палаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості, учнівські та студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади.

Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також перепідготовку, підвищення професійної кваліфікації. Професійно-технічна освіта здійснюється на базі повної або базової загальної середньої освіти. У другому випадку надається можливість здобувати повну загальну середню освіту. Громадяни, котрі потребують соціальної допомоги і реабілітації, а також

громадяни, які навчаються окремим професіям, що визначені урядом, можуть отримувати професію, не маючи базової загальної середньої освіти.

Професійно-технічними закладами освіти є професійно-технічне училище, професійно-художнє училище, професійне училище соціальної реабілітації, училище-агрофірма, училище-завод, вище професійне училище, навчально-виробничий центр, центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, навчально-курсний комбінат та інші заклади, що надають робітничу професію. Ці освітні заклади можуть мати денні і вечірні відділення. Учні державних професійно-технічних закладів освіти із числа дітей-сиріт, дітей без батьківського піклування та дітей, котрі потребують особливих умов виховання, перебувають на повному державному утриманні, інші учні зазначених освітніх закладів забезпечуються безкоштовним харчуванням і стипендією.

Випускникам професійно-технічних закладів освіти приосвоюється кваліфікація “кваліфікований робітник” з набутої професії відповідного розряду (категорії). Випускникам вищих професійних училищ може присвоюватися кваліфікація “молодший спеціаліст”. Громадяни можуть також одержати професію, підвищити кваліфікацію, пройти перепідготовку безпосередньо на виробництві.

Вища освіта забезпечує фундаментальну, наукову, професійну та практичну підготовку здобуття громадянами відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів, перепідготовку та підвищення кваліфікації. Вища освіта здійснюється на базі повної загальної середньої освіти. У випадку підготовки молодших спеціалістів до вищих учбових закладів допускається прийом осіб з базовою загальною середньою освітою. Підготовка фахівців у вищих закладах освіти може проводитися за очною, вечірньою та заочною формами навчання або на основі їх комбінації, з окремих спеціальностей – екстерном.

Вищими закладами освіти є училище, технікум, коледж, інститут, консерваторія, академія, університет та ін. Для них встановлено чотири рівні акредитації:

- I - технікум, училище та інші прирівняні до них освітні заклади;
- II - коледж, інші прирівняні до нього освітні заклади;
- III і IV рівні(залежно від наслідків акредитації) – інститут, консерваторія, академія, університет. Вищі заклади освіти здійснюють підготовку фахівців за наступними кваліфікаційними рівнями:
 - молодший спеціаліст - технікум, училище та інші вищі освітні заклади I рівня акредитації;
 - бакалавр – коледжі та інші вищі заклади освіти II рівня акредитації;
 - спеціаліст, магістр - вищі освітні заклади III і IV рівня акредитації.

При цьому вищі заклади освіти певної акредитації можуть здійснювати підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями, які реалізують

заклади освіти нижчого акредитаційного рівня.

Основними напрямками діяльності вищого закладу освіти є:

- підготовка фахівців;
- підготовка та атестація науково-педагогічних кадрів;
- науково-дослідна робота;
- спеціалізація, підвищення кваліфікації, перепідготовка кадрів;
- культурно-освітня, методична, видавнича, фінансово-господарська, виробничо-комерційна робота;
- здійснення зовнішніх зв'язків.

Вищому закладу освіти відповідно до його рівня акредитації може надаватись автономія, що передбачає такі права:

- визначення змісту освіти;
- складання планів прийому студентів, аспірантів, докторантів з урахуванням державного контракту (замовлення) та укладених угод;
- встановлення і присвоєння вчених звань вищого закладу освіти IV рівня акредитації;
- інші повноваження, що делегують закладу державні органи управління освітою.

Навпаки, вищий заклад освіти може делегувати окремі свої повноваження державним органам управління освітою.

Післядипломна освіта (спеціалізація, стажування, клінічна ординатура, підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів) забезпечує одержання нової кваліфікації, нової спеціальності та професії на основі раніше здобутої в закладі освіти і досвіду практичної роботи, поглиблення професійних знань, умінь за спеціалізацією, професією.

До закладів післядипломної освіти належать:

- академії, інститути (центри) підвищення кваліфікації, перепідготовки, удосконалення, навчально-курсів комбінати;
- підрозділи вищих закладів освіти (філіали, факультети, відділення);
- професійно-технічні заклади освіти;
- відповідні підрозділи в організаціях та на підприємствах.

Ці заклади можуть працювати заочною, вечірньою, заочною формами навчання, мати філіали і вести науково-дослідницьку роботу.

Сучасна освітня система України за окремими складовими кількісно характеризується так (49, 60, 78, 137, 281, 282, 324, 368).

Якість освіти дошкільні заклади освіти мають досить орієнтовані на розвиток дитини навчально-виховні програми, добре укомплектовані педагогічний персоналом, 29% якого має 4-5 річну освіту. До вступу в школу діти набувають базових умінь читати, оволодівають елементами письма та усного рахунку. Основна проблема на цьому рівні не в якості освіти, а в її вартості.

Достатньо хорошою є якість початкової та середньої освіти, про що свідчать національні та міжнародні порівняльні екзамени, перемоги українських учнів на міжнародних предметних олімпіадах.

Опосередковано якість освіти характеризують компоненти і структура

базового шкільного навчального плану, час занять та тривалість домашньої роботи, що витрачається на кожний предмет; виконання освітніх стандартів, що задаються на національних перевірних, випускних і вступних екзаменах.

Оцінювання якості неуніверситетської та університетської вищої освіти є значно складнішим. Хоча якість залежить від змісту навчального плану, вона насамперед визначається реалізацією освітніх стандартів.

Керівники освіти

Серед 1,6 млн. працівників, котрі задіяні в освітній галузі, ключовими категоріями персоналу є керівні і педагогічні кадри.

Безпосередньо реалізацією освітньої політики, визначену Верховною Радою України та відповідно до конституційних повноважень Президентом України, здійснюють органи виконавчої та державної влади та органи місцевого самоврядування, керівні органи закладів освіти, очолювані керівним персоналом.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів від 11 грудня 1995 року “Про розподіл функціональних повноважень керівництва Кабінету Міністрів України”, на урядовому рівні координує і контролює діяльність в освітній галузі віце-прем’єр-міністр з питань гуманітарної політики. Він організовує роботу з розроблення та здійснення державної політики в гуманітарній сфері, зокрема, підготовку пропозицій стосовно формування і реалізації державної політики в освіті, забезпечує координацію діяльності органів державної виконавчої влади, контроль виконання законів, указів і розпоряджень Президента України, постанов і розпоряджень уряду в галузі освіти, забезпечує роботу з атестації наукових та науково-педагогічних кадрів.

Виконуючи функціональні обов’язки, віце-прем’єр-міністр відає діяльністю:

- Міністерства культури і мистецтв;
- Міністерства освіти і науки;
- Міністерства охорони здоров’я,
- Державного комітету у справах сім’ї та молоді,
- Державного комітету з фізичної культури та спорту,
- Вищої атестаційної комісії,
- Національної академії наук,
- Академії педагогічних наук,
- Академії правових наук,
- Академії медичних наук.

Керівники освітніх закладів загальнодержавної власності та підпорядковані Міносвіти обираються за конкурсом і призначаються на посаду цим міністерством шляхом укладання контракту відповідно до порядку, визначеного урядом.

Керівники закладів освіти, підпорядковані іншим міністерствам та відомствам, обираються за конкурсом і призначаються на посаду відповідними міністерствами та відомствами за погодженням з Міністерством освіти і науки України.

Керівники закладів освіти, що перебувають у комунальній власності, призначаються Міносвіти автономної республіки, відповідними обласними, міськими, районними органами управління освітою за погодженням з місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Керівники закладів освіти, засновані на інших формах власності, призначаються їх засновниками або уповноваженим ними органами за погодженням з відповідними органами управління освітою місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Повноваження і відповідальність керівників освітніх закладів визначаються положеннями про ці заклади та відповідними статутами.

Згідно закону, педагогічною діяльністю можуть займатися особи з високими моральними якостями, які мають відповідну освіту, професійно-практичну підготовку, фізичний стан котрих дозволяє виконувати службові обов'язки. Персонал, котрий здійснює освітню діяльність, поділяється на педагогічних працівників, які викладають у закладах освіти, та науково-педагогічних працівників, які викладають у вищих освітніх закладах III - IV рівнів акредитації.

Номенклатура посад педагогічних та науково-педагогічних кадрів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Педагогічні та науково-педагогічні працівники приймаються на роботу шляхом укладення трудового договору, у тому числі за контрактом. Прийняття науково-педагогічних кадрів здійснюється на основі конкурсного відбору.

Педагогічні працівники підлягають атестації, за результатами якої визначається відповідність працівника обійманій посаді, рівень його кваліфікації, присвоюються категорії, педагогічні звання. Порядок атестації встановлюється Міносвіти. Перелік категорій і педагогічних звань педагогічного персоналу, по рядок їх присвоєння, визначаються урядом. Рішення атестаційної комісії є підставою для звільнення педагогічного працівника з роботи в установленому порядку.

Педагогічні та науково-педагогічні працівники мають право на:

- захист професійної честі, гідності;
- вибір форм, методів, засобів навчання, педагогічну ініціативу;
- індивідуальну педагогічну діяльність;
- участь у громадському самоврядуванні;
- підвищення кваліфікації, перепідготовку, вибір змісту, програм, форм навчання, закладів, установ, організацій, що здійснюють підвищення кваліфікації і перепідготовку.

Водночас вони зобов'язані:

- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;
- забезпечувати умови для засвоєння вихованцями, учнями, студентами, слухачами навчальних програм стосовно обов'язкових вимог

щодо змісту, рівня і обсягу освіти, сприяти розвитку здібностей учасників навчально-виховного процесу;

- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі;

- виховувати в дітей та молоді повагу до батьків, старших за віком, народних традицій та звичаїв, національних, історичних, культурних цінностей України, її державного і соціального устрою, дбайливе ставлення до природного середовища країни;

- готувати учнів та студентів до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;

- додержуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність дитини, учня, студента;

- захищати дітей, молодь від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігати вживанню ними алкоголю, наркотиків інших шкідливих звичок.

Держава має забезпечувати педагогічним та науково-педагогічним працівникам:

- належні умови праці, побуту, відпочинку, медичного обслуговування,
- підвищення кваліфікації не рідше ніж один раз на п'ять років,
- правовий, соціальний, професійний захист,
- підвищення посадових окладів (ставок заробітної плати) за наукові ступені та вчені звання,

- надбавки за вислугу років щомісячно у відсотках до посадового окладу (ставки заробітної плати) залежно від стажу педагогічної роботи (понад 3 роки – 10%, понад 10 років – 20%, понад 20 років – 30%),

- встановлення середніх посадових окладів (ставок заробітної плати) педагогічним працівникам на рівні, не нижчому від середньої заробітної плати, а науковим-педагогічним кадрам – на рівні подвійної середньої заробітної плати працівників промисловості.

Схема посадових окладів (ставок заробітної плати) педагогічним та науково-педагогічним працівникам затверджується в порядку, визначеному урядом. Держава повинна також встановлювати доплати спеціалістам, котрі працюють у системі освіти, відносно рівня середньомісячної заробітної плати працівника народного господарства.

Керівні, педагогічні і науково-педагогічні кадри закладів освіти

Керівні та педагогічні працівники:

- дитячих дошкільних закладів освіти /усіх типів та найменувань, крім дитячих будинків/:

- завідувачі;
- вихователі-методисти;
- вихователі;
- вчителі – логопеди;
- вчителі – дефектологи;
- практичні психологи;

- музичні керівники;
- художні керівники;
- інструктори з фізкультури.

Керівні та педагогічні працівники:

- середніх закладів освіти /середніх загальноосвітніх шкіл трьох ступенів, шкіл-дитячих садків, гімназій, ліцеїв, колегіумів, інтернатів при школах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів та центрів тощо/,

- закладів освіти для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації /шкіл-інтернатів усіх типів і найменувань, дитячих будинків, приймальників-розподільників для неповнолітніх, виховно-трудова колоній/,

- позашкільних закладів освіти /палаців, будинків, центрів, станцій дитячої, юнацької творчості, шкіл мистецтв, естетичного виховання тощо/,

- професійно-технічних закладів освіти /професійно-технічних училищ, навчально-курсівних комбінатів, центрів та інших типів закладів, що надають робітничу професію/,

- вищих закладів освіти і та II рівнів акредитації, закладів охорони здоров'я, соціального забезпечення, культури, навчально-методичних установ та інших:

- директори;
- завідувачі;
- начальники;
- завідувачі (відділів, відділень, лабораторій, кабінетів, майстерень, фільмотек, навчально-консультаційних пунктів, психолого-медико-педагогічних консультацій, інтернатів при школах);

- вчителі (всіх спеціальностей);
- викладачі;
- вихователі;
- логопеди;
- завідувачі логопедичних пунктів;
- майстри виробничого навчання;
- методисти;
- практичні психологи;
- педагоги-організатори;
- соціальні педагоги;
- концертмейстери;
- керівники фізичного виховання;
- керівники гуртків, секцій, студій та інших форм гурткової роботи;

- культорганізатори;
- екскурсоводи;
- інструктори з туризму;
- акомпаніатори;
- старші вожаті.

Керівні та науково-педагогічні працівники вищих закладів освіти III та

IV рівнів акредитації

- ректори;
- проректори;
- директори філіалів;
- керівники (начальники, завідувачі, директори) основних та інших підрозділів;
- вчені секретарі;
- завідувачі кафедр;
- професори;
- доценти;
- старші викладачі, викладачі;
- асистенти;
- викладачі-стажисти;

Провідні концертмейстери та концертмейстери (з підготовки працівників мистецтв, учителів музики і співів).

Керівні та педагогічні і науково-педагогічні працівники Інститутів (центрів) підвищення кваліфікації, перепідготовки, удосконалення керівних працівників і спеціалістів, навчально-методичних (методичних) кабінетів (центрів):

- директори;
- завідувачі;
- завідувачі лабораторій, кабінетів, кафедр (за їх наявності);
- викладачі;
- методисти.

Центральні органи державної виконавчої влади управління освітою.

Згідно закону в Україні для управління освітою створюється система державних органів управління і органів громадського самоврядування, які діють у межах повноважень, визначених законодавством.

До центральних органів державної влади, що здійснюють керівництво у сфері освіти, належать:

Міністерство освіти і науки (Міносвіти), міністерства і відомства, яким підпорядковані заклади освіти, Вища атестаційна комісія (ВАК).

Міносвіти України:

- бере участь у визначенні державної політики в галузі освіти;
- реалізує державну освітню політику, здійснює контроль за її втіленням та дотриманням актів законодавства про освіту;
- розробляє програми розвитку та державні стандарти освіти;
- визначає нормативи матеріально-технічного, фінансового забезпечення освітніх закладів;
- здійснює керівництво державними закладами освіти, контроль за дотриманням державних освітніх стандартів, державне інспектування;
- проводить акредитацію вищих та професійно-технічних закладів освіти, видає їм ліцензії, сертифікати;

- формує і розміщує державне замовлення на підготовку спеціалістів з вищою освітою;
- розробляє умови прийому до закладів освіти;
- забезпечує випуск навчальної літератури;
- розробляє проекти положень про освітні заклади, що затверджуються урядом;
- організовує атестацію педагогічних і науково-педагогічних працівників щодо присвоєння їм кваліфікаційних категорій, педагогічних та вчених звань.

Акти Міносвіти, прийняті в межах його повноважень, є обов'язковими для інших органів управління освітою, освітніх закладів.

Міністерства і відомства, яким підпорядковані заклади освіти, разом з Міносвіти беруть участь у здійсненні державної політики в галузі освіти, у проведенні державного інспектування та акредитації освітніх закладів, контролюють дотримання умов щодо якості освіти, організовують впровадження в освітню практику досягнень науки та передового досвіду. Акти цих міністерств та відомств, прийняті в межах їх компетенції, є обов'язковими для місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, освітніх закладів відповідного профілю.

Інші повноваження Міносвіти, міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти, визначаються положеннями про них. Так, положенням про Міносвіти, затвердженим Кабінетом Міністрів України, встановлено, що для погодженого вирішення питань компетенції міністерства, обговорення найважливіших напрямків діяльності і розвитку освіти створюється колегія в складі Міністра (голова колегії), його заступників, керівних працівників міністерства, інших центральних органів державної виконавчої влади та представників відповідних громадських об'єднань. Члени колегії затверджуються урядом, її рішення проводяться в життя наказами міністра. При міністерстві функціонують також Державна інспекція закладів освіти, Науково-методична рада для організації та проведення атестації науково-педагогічних кадрів, що відповідає за присвоєнням учених звань доцента і професора. Під головуванням міністра створюється Атестаційна колегія, яка формується з числа членів колегій міністерств, що мають освітні заклади, та науково-педагогічних працівників вищих закладів освіти. Персональний склад Атестаційної колегії і положення про неї затверджуються Міносвіти.

Місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють державну політику в галузі освіти. У межах її компетенції є:

- встановлення не нижче визначених Міносвіти нормативів обсягів бюджетного фінансування освітніх закладів комунальної власності, фінансування їх утримання;
- забезпечення розвитку мережі закладів освіти, зміцнення їх матеріальної бази, господарське обслуговування;

- здійснення соціального захисту працівників освіти, дітей, учнів, студентів, створення умов для їх виховання, навчання і роботи відповідно до нормативів матеріально-технічного та фінансового забезпечення;

- вирішення в установленому порядку питань, пов'язаних з опікою та піклуванням про неповнолітніх, котрі залишилися без батьків, дітей-сиріт, захист їхніх прав, надання матеріальної та іншої допомоги;

- створення належних умов для виховання дітей, молоді, розвитку їхніх здібностей, задоволення інтересів;

- забезпечення в сільській місцевості регулярного безкоштовного підвезення до місця навчання і додому дітей дошкільного віку, учнів та педагогічних працівників;

- організація професійного консультування молоді та продуктивної праці учнів;

- визначення потреб, обсягів і розробка пропозицій щодо державного замовлення для підготовки робітничих кадрів регіону.

Місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування створюють відповідні органи управління освіти.

Управління освіти в межах своїх повноважень здійснює керівництво освітньою сферою на території регіону.

Управління очолює начальник , який призначається на посаду і звільняється з посади головою обласної /міської/ державної адміністрації за погодженням з міністром освіти.

Органи управління освітніх закладів

Організаційно-правова основа діяльності і органи управління освітнього закладу визначаються типовим положенням про заклад, а конкретні форми управління - його статутом. Положення про заклади освіти затверджуються Кабінетом Міністрів України, їх статутом – Міносвіти стосовно закладів, що засновані на загальнодержавній формі власності та перебувають віданні під керівництвом міністерств і відомств, яким підпорядковані освітні заклади, за погодженням з Міносвіти; Міносвіти стосовно вищих закладів освіти, заснованих не на загальнодержавній формі власності, місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо державних освітніх закладів, що перебувають у комунальній власності, і закладів освіти заснованих на інших формах власності. Згідно із законом заклад освіти очолює його керівник – завідувачий, директор, ректор, президент тощо.

Дошкільний заклад освіти

Положення про цей заклад затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 вересня 1993 року. У дошкільному освітньому закладі створюється дорадчий колегіальний орган – педагогічна рада, функції та порядок роботи якої визначаються положенням і статутом закладу. До складу педагогічної ради входять усі педагогічні працівники освіти, вчителі школи, батьки. Головою педагогічної ради є керівник закладу, секретар обирається з числа педпрацівників.

Середній загальноосвітній заклад

Положення про нього затверджено урядовою постановою від 19 серпня 1993 року.

Безпосереднє управління закладом здійснюється його директором та органами громадського самоврядування. Вищим органам громадського самоврядування є загальні збори. У середньому загальноосвітньому закладі створюється дорадчий колегіальний орган - педагогічна рада. Головою педради є директор закладу.

Професійно-технічний заклад освіти

Положення про такий заклад затверджено постановою уряду від 7-го вересня 1993 року. Діяльністю державного професійно-технічного закладу освіти керує директор. Наказом директора створюється педрада, яка розглядає питання організації та здійснення навчально-виховного процесу. Вищим органом громадського самоврядування державного професійно-технічного освітнього закладу є загальні збори його колективу, які за участю не менш як двох третин від загальної кількості працівників обирають раду закладу. Рада розглядає питання фінансово-господарської діяльності, перспективи розвитку тощо, її рішення мають дорадчий характер.

Вищий заклад освіти

Положення про цей заклад затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996 року.

Управління вищим закладом освіти здійснюється на основі поєднання прав центральних органів виконавчої влади та керівництва вищого закладу освіти, розмежування повноважень, поєднання єдиначальності та самоврядування, реалізації прав власника на використання свого майна. Безпосередньо управління діяльністю закладу здійснює уповноважений засновником керівник /президент, ректор, директор/.

Вищим колегіальним органом самоврядування є загальні збори чи конференція. Порядок обрання делегатів конференції встановлюється статутом закладу. Щоправда не менш як три чверті від загальної чисельності делегатів мають становити викладачі та наукові працівники.

Громадське самоврядування в освіті

Органи державного управління освітою взаємодіють з органами громадського самоврядування в освіті. Згідно закону останні вносять пропозиції щодо формування державної політики в галузі освіти, вирішують у межах своїх уповноважень питання навчально-виховної, науково-дослідної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності освіти.

Органами громадського самоврядування в освіті є:

- загальні збори,
- районна, міська, обласна конференція педагогічних працівників, з'їзд працівників освіти Автономної Республіки Крим,
- Всеукраїнський з'їзд працівників освіти.

Органи громадського самоврядування в освіті можуть об'єднувати учасників навчально-виховного процесу, спеціалістів певного професійного спрямування.

Повноваження органів громадського самоврядування в освіті

визначено в межах чинного законодавства Міносвіти за участю представників профспілок, всеукраїнських педагогічних (освітянських) об'єднань, приміром таких, як Педагогічне товариство України, Академія наук вищої школи України. Асоціація вищих закладів освіти України й інші Самоврядування закладів освіти передбачає їх право на:

- самостійне планування роботи, вирішення питань навчально-виховної, науково-дослідної, методичної, економічної, фінансово-господарської діяльності;

- участь у формуванні планів прийому учнів, студентів, слухачів з урахуванням державного контракту (замовлення) та угод підприємств, установ, організацій, громадян;

- визначення змісту компоненту освіти, що надається закладом освіти понад визначений державою обсяг;

- прийняття на роботу педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників, а також фахівців з інших держав, у тому числі за контрактами;

- самостійне використання усіх видів асигнувань, затвердження структури і штатного розкладу в межах встановленого фонду заробітної плати;

- здійснення громадського контролю за організацією харчування, охорони здоров'я, охорони праці в закладах освіти.

У вищих освітніх закладах функціонує студентське самоврядування з метою забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захисту їхніх прав. Воно сприяє формуванню в молоді навичок організаторів, керівників. Найвищим органом студентського самоврядування є загальні збори /конференція/ студентів, на яких: затверджується положення про студентське самоврядування, обирається виконавчий орган останнього, визначаються структура і термін повноважень, заслуховується звіт цього органу. Виконавчий орган студентського самоврядування структурного підрозділу закладу, обирається на загальних зборах (конференції) студентів відповідного підрозділу.

ТЕМА 4. Планування розвитку освіти

Планування в усіх його формах та видах у нашій країні завжди виступало важливим інструментом господарювання. І навіть вважалося центральною ділянкою, серцевиною господарського механізму.

Планування становило собою процес формування цілей та певних міроприємств, засобів та методів їх досягнення. Результат планування – план, вмотивована модель дій, що виступає завершуючим етапом прогнозування.

Прогнози /від гр. *prognosis* - передбачення/, як правило, попереджують складання плану та забезпечують його науковими рекомендаціями. Саме прогнозування як спосіб наукового передбачення на віддалену перспективу служить основою соціального планування.

Важливу роль у справі покращення планування та програмування в країні, у галузі освіти відіграє Закон України "Про освіту" від 23.03. 1996

року. У цьому законі визначена мета, зміст системи державних прогнозів та програм соціально-економічного розвитку, а також загальний порядок розроблення вказаних прогнозів та програм.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ ПЛАНУВАННЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ

У наші дні планування набуває нових рис, пов'язаних з вимогами ринкової економіки, і в закладах освіти, що знаходяться на бюджетному фінансуванні.

При плануванні розвитку освіти слід враховувати його специфіку. По-перше, серйозний вплив на характер планування має тісний взаємозв'язок педагогічних та економічних процесів. Другою особливістю функціонування освіти є те, що об'єктом планування виступають живі люди з їх індивідуальними потребами та здібностями. Це надає плануванню характеру більшої невизначеності, ніж у галузях матеріального виробництва. По-третє, система освіти повинна не тільки реагувати на потреби науково-технічного прогресу, але й готувати кваліфіковані кадри.

У нових умовах господарювання навчальні заклади вже на стадії планування отримують більшу самостійність у прийнятті рішень. Наприклад, загальноосвітні школи мають право розробляти та затверджувати нові навчальні плани, програми навчально-виховної діяльності.

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ШКІЛ. Навчальний план школи складається з дотриманням базисного та регіонального нормативів на довгий період. З урахуванням таких умов Рада школи затверджує на рік робочий навчальний план.

Як правило, шкільний навчальний план складається з двох частин. Інваріантна його частина, тобто незмінна для всіх шкіл, становить основу, забезпечує набуття загальнокультурних та національно-вагомих цінностей, формує особисті якості, що відповідають суспільним ідеалам.

Варіативна чи змінна частина забезпечує індивідуальний характер розвитку учнів, враховує їх особливості, інтереси і нахили.

Отже, у кожному навчальному плані наявні три види занять: обов'язкові, обов'язкові за вибором учнів та факультативні заняття.

У статті 36 "Середні заклади освіти" закону України "Про освіту" йде мова про створення державою умов для учнів: "Для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей створюються профільні класи /з поглибленим вивченням окремих предметів або початкової допрофесійної підготовки/, спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів".

Цього навчального року багато шкіл для старших класів вибрали навчальні плани за профілями. Але, на жаль, ще не всі школи, особливо сільські, можуть обрати певний профіль.

Кількість годин, передбачених навчальним планом на вивчення різних шкільних дисциплін, - це один із факторів, що впливає на об'єм роботи шкільного педагогічного колективу.

ОСНОВНІ РОЗДІЛИ ПЛАНУ РОЗВИТКУ ОСВІТИ: ДОШКІЛЬНОЇ, ШКІЛЬНОЇ, ПРОФЕСІЙНОЇ, ВИЩОЇ

Метою освіти є всебічний розвиток особистості людини як найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими працівниками.

У другому розділі Закону України "Про освіту" йдеться про систему освіти. У сучасній системі освіти України функціонують різні типи освітніх закладів: вищі, середні і дошкільні. До вищих навчальних закладів належать: університети, академії, інститути. Відповідно до Закону України "Про освіту", вищий навчальний заклад здійснює такі види діяльності: підготовка фахівців різних рівнів кваліфікації, науково - дослідна робота, підготовка наукових, науково - педагогічних кадрів підвищення кваліфікації, атестація педпрацівників тощо.

До системи освіти в Україні належать також коледжі, технікуми, технічні училища, медичні училища.

Професійно - технічна освіта здійснюється в середніх професійно-технічних училищах, які забезпечують підготовку кваліфікованих робітників.

Середні заклади освіти поділяються на три ступені:

I-й ст. - початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту;

II-й ст. - основна школа, що забезпечує базову загальну середню освіту;

III-й ст. - старша школа, що забезпечує повну загальну освіту.

У статті № 37 йдеться про заклади освіти для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації. Це діти-сироти, діти, котрі залишилися без піклування батьків, діти-інваліди.

Позашкільна освіта та виховання – частина структури освіти, спрямована на розвиток здібностей, талантів дітей, учнів та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб.

До позашкільних закладів освіти належать: палаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості.

Дошкільна освіта і виховання здійснюються в сім'ї, дошкільних закладах освіти у взаємодії з сім'єю і мають на меті забезпечити фізичне, психічне здоров'я дітей, їх всебічний розвиток, набуття життєвого досвіду. До дошкільних закладів освіти належать дитячі ясла, дитячі садки, дитячі ясла-садки, сімейні, прогулянкові, дошкільні заклади компенсуючого та комбінованого типів з короткотривалим чи денним перебуванням дітей.

На жаль, економіка України перебуває зараз у дуже скрутному становищі, тому багато дошкільних закладів закривають, особливо в селах, районних центрах.

ПЛАНУВАННЯ КІЛЬКОСТІ УЧНІВ. Визначальним фактором величини об'ємів навчально-виховної та планової роботи є кількість учнів. Саме від нього залежить кількість класів та груп дітей, потреба в кількості та складі вчителів, розміри бюджетного фінансування шкіл тощо.

Контингент учнів та кількість класів у школах визначається за групами:

I – IV класах, V - IX класах, X - XI класах. Ці дані подаються першого січня та першого вересня навчального року. Розраховується також і середньорічна кількість класів. Кількість учнів визначається у відповідності з планом прийому та випуску учнів. Визначення кількості класів у загальноосвітніх школах проводиться двома методами: методом переходу /перевід учнів у наступний клас: 1-й - у 2-й, 2-й - у 3-й і т.д./Особливо планується контингент 5-тих класів. Це пов'язано з існуванням двох програм, за якими працює початкова школа /діти з 6 років проходять курс за чотири роки, а діти 7-ми річного віку – за 3 роки/.

При визначенні кількості учнів 10-тих класів враховується, що частина випускників 9-тих класів вступить до професійних навчальних закладів.

За основу методу наповнюваності береться середня наповнюваність класів у початковій, основній та середній школі за кожним плануючим роком. Загальна кількість учнів /Т/ ділиться на кількість учнів, які складають норму наповнюваності класу /Н/, та на кількість класів /К/, що визначається за формулою:

$$K = T : H$$

Середньорічна кількість класів у школі /К середн./ розраховується за формулою:

$$K_{\text{серед}} = \frac{K_1 M_1 + K_2 M_2}{12}$$

K_1 – кількість класів на перше січня плануючого року;

K_2 – кількість класів на початок нового навчального року;

M_1 – кількість місяців функціонування школи з певною кількістю класів на 1 січня плануючого року;

M_2 - кількість місяців функціонування школи з певною кількістю класів на початок навчального року;

12 – кількість; місяців у році.

ТЕМА 5. Кадри для освіти

Сфера освіти, як і будь-яка галузь народного господарства, успішно буде функціонувати, якщо її забезпечити підготовленими кадрами спеціалістів.

У навчальних закладах працює лише п'ята частина всіх спеціалістів.

У складі працівників установ і органів освіти виділяють чотири основні групи:

- науково-педагогічний корпус (професори, викладачі вузів, наукові працівники);
- вчителі - викладачі і вихователі;
- керівні працівники;
- навчально-допоміжний і обслуговуючий персонал.

Вирішальна роль у розвитку освіти належить педагогічним працівникам: викладачам вузів, середніх-спеціальних навчальних закладах, ПТУ, учителям, вихователям, керівникам освітніх закладів. В освіті науково-педагогічний персонал, шкільні вчителі і вихователі є безпосередніми провідниками

(працівниками), основними виконавцям технології навчання і виховання. Саме їхній інтелектуальний і, особливо, моральний потенціал, рівень загальної культури, професійні заняття, уміння і рівень професійних знань, умінь і навичок, творчий підхід до справи служать головним, визначальним фактором розвитку й ефективності послуг освіти.

Галузь освіти - єдина сфера, яка готує кваліфіковані кадри для всіх інших галузей економіки, а також для самої себе. Підготовку вчителів, вихователів і викладачів здійснює науково-педагогічний персонал вищих навчальних закладів.

Науково-педагогічні працівники вузу зобов'язані:

- забезпечити високу ефективність педагогічного і наукового процесів;
- сформувані в учнів професійні якості з обраної спеціальності, здатність до праці і життя в умовах сучасної цивілізації й демократії;
- розвивати в тих, хто навчається, бажання самостійно займатися підвищувати кваліфікацію.

До професійно-викладацького персоналу належать: декан, завідувачий кафедрою, професор, доцент, старший викладач, викладач, асистент.

Порівняно з 1980 роком персонал вузів України зріс на 20-25%. Це пов'язано також із збільшенням кількості вузів. Чисельність докторів наук зросла в 2 рази, кандидатів наук – на 25%, а тих, хто має професорське звання, - на 35%. Ріст викладацького складу навчальних закладів сприяв розвитку університетської системи навчання. Із збільшенням кількості університетів, у декілька разів збільшився також і контингент їх студентів. Збільшення кількості університетів у 3,5 рази відбулося, головним чином, за рахунок перейменування їх з ряду інститутів різного профілю: педагогічного, гуманітарного, технічного, аграрного.

Після закінчення різних освітніх закладів їх випускники працюють за фахом, який отримали у вузах. Випускники педагогічних училищ - вихователі, вчителі молодших класів, організатори...; випускники вищих навчальних закладів - вчителі молодших класів, вчителі старших класів, директори, завучі...; при отриманні освіти в найвищих навчальних закладах - викладачі технікумів, училищ, інститутів..., але це залежить також і від кваліфікаційного рівня ("спеціаліст", "молодший спеціаліст", "бакалавр", "магістр", "доктор", "професор", "доцент" і т.д.).

Післявузівська освіта здійснюється в аспірантурі і докторантурі. При цьому підвищується рівень освіти, наукової і педагогічної кваліфікації на базі вищого професійного навчання. У підготовці дипломованих вузівських педагогів (кандидатів, докторів) чільне місце займають науково-дослідні інститути, академії наук. На ґрунті цієї системи ведеться підготовка студентів, аспірантів і докторантів, готуються наукові і педагогічні кадри математиків, мовників, біологів та інших спеціальностей для всіх вузів країни, інститутів РАН, інших академій і галузей.

Велике значення має фінансування навчання і науки в цілому. При недостатньому фінансуванні може знизитися якість освіти, підготовка спеціалістів різних рівнів, знизяться також і темпи економічного розвитку і

втратиться конкурентна здібність на світовому ринку. У той час і розвиток нових форм освіти (навчання): вуз - аспірантура - докторантура, вимагає формування великих навчально-наукових комплексів, центрів.

В аспірантуру рекомендують студентів після вузів, а також на конкурсній основі може вступити кожен, хто пропрацював два роки після закінчення вузу (здаються екзамени, захищається кандидатська дисертація).

Докторантами стають особи, які мають наукову ступінь кандидата наук і зараховані в докторантуру для підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук. Наукові звання присвоюються особам, котрі мають глибокі професійні знання і наукові досягнення у відповідній галузі науки.

Звання професора присвоюється особі, що має ступінь доктора наук. Звання доцента – тим особам, які мають наукову ступінь кандидата наук, ведуть викладацьку, наукову і методичну роботу у вузах.

Сучасна підготовка, розподілення працівників визначається тими радикальними змінами, які відбуваються в економіці країни, у фінансовому становищі, структурі й утриманні системи освіти. Розширення ринкових відносин в економіці веде до змін у процесі забезпечення спеціалістами галузей народного господарства. Посилюється роль економічних методів впливу, виникають елементи ринкової структури господарства, включаючи формування ринку робочої сили. Ринкове регулювання не охоплює повністю процес підготовки спеціалістів і забезпечення ними галузей освіти, але здійснює на нього активний вплив. Це регулювання реалізується через наступні економічні важелі:

- вартість робочої сили;
- заробітна плата педагогічних працівників;
- оплата за навчання;
- попит і пропозиції;
- ринкові ціни за навчальні і наукові послуги.

З початком 90-х років спостерігається таке негативне явище, як від'їзд за кордон висококваліфікованих спеціалістів, перехід в інші сфери діяльності, інші підприємства. Причина цьому: низький престиж інтелектуальної праці; низька оплата – у вузах зменшується кількість молоді, особливо чоловіків - це веде до фемінізації науково-педагогічного процесу, збільшується наукове навантаження на викладачів, що прагнуть додаткового заробітку. Посилюється нерівномірність розподілу висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів між вузами і різними регіонами країни.

У цілях підвищення ефективності відтворення науково-педагогічних кадрів можна виділити декілька важливих напрямків:

- надання вищим навчальним закладам гарантійного рівня бюджетного фінансування, звільнення від податку, утворення оптимального режиму в отриманні і використанні необхідних ресурсів і засобів;
- концентрація зусиль у підготовці науково-педагогічних кадрів у вищих вузах;

- розвиток спеціалізацій і кооперацій вузів у підготовці і використанні науково-педагогічних кадрів. Зосередження у вищих навчальних закладах підготовки викладачів з тих спеціальностей, на які є найбільші запити;
- повніше використання можливостей вузівського сектора науки.

Донедавна вся відповідальність про підготовку і розподілення спеціалістів належала державі. Підприємства, організації отримували фахівців відповідно до своїх потреб.

Зараз існує плановий набір студентів на конкурсній основі для безкоштовного навчання і на контрактній основі. Молоді спеціалісти самі вирішують проблему працевлаштування. Навчання платне. Плату за навчання вносять як юридичні особи, так і підприємства, організації.

Вища професійна освіта розрахована не менше як на чотири роки. Після її закінчення здобувається рівень бакалавра; за п'ять років – дипломований спеціаліст; на шість – магістр. Частина вузів перейшла на двохступеневу систему навчання: 2 і 4 роки. Навчаючись два роки, студент отримує ступінь бакалавра, той, хто хоче продовжувати освіту і проявляє здібності, може отримати другий ступінь, більш глибокі знання, і, ступінь магістра. Перехід на багаторівневу систему вимагав переглянути ряд спеціальностей. В останні роки відбувається перебудова структури викладацьких кадрів і прийняття студентів, спричинене домінуючими вимогами соціально-економічного розвитку. По деяких спеціальностях набір зменшується, по інших - збільшується.

У галузі освіти, враховуючи і вищу, важливою частиною є педагогічна освіта. На неї відводиться 5-та частина вузів країни. Саме вона забезпечує підготовку і підвищення кваліфікації педагогічних працівників: викладачів, вчителів, вихователів для усіх типів, форм і видів освітніх закладів. Найбільше педагогів готується для шкіл, професійно-технічних училищ, середньо-спеціальних навчальних закладів, дошкільних і позашкільних закладів. Сьогодні кожен регіон має свій педагогічний вуз, і не один. Вони орієнтовані, головним чином, на підготовку і задоволення потреб регіону в учителях і вихователях. Збільшується кількість факультетів у вузах, розвиваються економічні зв'язки з іншими країнами, поглиблюється вивчення іноземної мови, з'являються центри економічної освіти. Відбулася диференціація в складі середніх педагогічних навчальних закладів. Чільне місце займають і педагогічні коледжі. В наш час є вчителі, які не мають вищої освіти, а тому вводиться система контрактів у школах і вузах з питань працевлаштування.

У теперішніх умовах розширення ринкових відносин в економіці, негативний вплив на педагогічні кадри, проявляється в посиленому відтоку робітників із галузі освіти. Вони переходять в інші сфери діяльності через такі умови: великий різниця в зарплаті освітян з іншими галузями, ненормований робочий день, соціальна незахищеність педагогів, зниження престижу викладацької праці. Катастрофічне становище спостерігається і серед дитячих садків. У багатьох місцевостях вони закриваються, або стають сезонними. Збільшується дефіцит кваліфікованих педагогічних кадрів. Після закінчення вузу стають педагогами лише деякий відсоток випускників, багато

йдуть працювати в інші сфери діяльності. Деякі педагоги працюють не за фахом.

Перехід до ринкової економіки визвав необхідність модернізації змісту педагогічної освіти і зміну структури підготовки педвузами учительських кадрів. Виникла потреба не лише в розширенні складу спеціальностей, але й в істотних змінах пропорцій у прийнятті студентів різних спеціальностей. У педвузах готують спеціалістів за усіма спеціальностями. В останні роки в ряді педагогічних університетів, інститутів розгорнута підготовка економістів, юристів, менеджерів, маркетингологів, психологів. У зв'язку із цим повідкривалися нові факультети: економічний, юридичний, психолого-дефектологічний.

Сьогодні велика увага відводиться підготовці спеціалістів для роботи з дітьми, які мають відхилення в розвитку. Іде підготовка вчителів предметників із додатковими спеціальностями.

Перебудова вищої педагогічної освіти. Для підготовки висококваліфікованих працівників потрібна цілісна, комплексна програма. У її реалізації головна роль повинна належати педагогічним університетам, здатним розробляти нові освітні технології, новий зміст освіти з урахуванням регіональної специфіки. Важливою для вирішення проблем підвищення якості підготовки вчителів і забезпечення ними навчальних закладів є ідея утворення комплексів безперервної педагогічної освіти:

- педагогічний ліцей;
- педагогічний коледж;
- педагогічний вуз;
- університет педагогічної майстерності.

При комплексах даної педагогічної освіти передбачається також функціонування забезпечуючих блоків: наукового, комерційного, організації міжнародних зв'язків. Ведеться підготовка вчителів за експериментальною програмою; утворюються на базі педвузів наукові лабораторії і науково-дослідні інститути.

Підвищення кваліфікації. Підготовка педагогічних кадрів передбачає не лише збільшення підготовки кількості вчителів, але і їх перепідготовку, підвищення їх кваліфікації. Для цього потрібне і підвищення кваліфікації і перепідготовка науково-педагогічного персоналу, який здійснюватиме цю роботу. Тому і виникли інститути удосконалення вчителів.

Кожні п'ять років, протягом 2-3-х місяців, учитель проходить перепідготовку в цих інститутах. Для формування і навчання керівників шкіл існують факультети підготовки і підвищення кваліфікації освіти працівників.

На даний період ця система включає:

- заклади підвищення кваліфікації;
- філіали від закладів;
- факультети перепідготовки і підвищення кваліфікацій організаторів народної освіти;
- факультети підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів;

- факультети підвищення кваліфікації робітників педучилищ;
- спецфакультети перепідготовки необхідних (гостродефіцитним) спеціальностей (практичний психолог, соціальний педагог).

Функції системи перекваліфікації:

1. Перепідготовка працівників освіти всіх рівнів і категорій, навчання менеджерів-керівників, методистів, викладачів педагогічних навчальних закладів, ознайомлення викладачів з новими методами і формами навчання.
2. Забезпечення працівників освіти актуальною професійною інформацією.
3. Консультування працівників і закладів освіти з конкретних професійних проблем.
4. Надання працівникам освіти і навчальних закладів кваліфікованої допомоги в проведенні інформаційної діяльності тощо.

На сучасному етапі реформування освіти відбувається ґрунтовна перебудова всієї системи підвищення кваліфікації педагогів і за складом її закладів, і за змістом їх роботи.

Лише система підвищення кваліфікації потенційно здатна, разом з Міністерством загального і професійного навчання, (освіти) забезпечити збереження єдиного освітнього простору в країні.

ТЕМА 6. Навчально-матеріальна база освіти

Сучасний стан матеріальної бази шкіл та інших навчальних закладів України змушує залишитися. Гостро відчувається проблема нестачі приміщень у дошкільному, шкільному і наступних рівнях загальноосвітньої системи.

Матеріальна база загальноосвітніх закладів знаходиться в надто тяжких умовах тому, що не вистачає найголовнішого – підручників, які приходиться купувати батькам.

По-друге, не вистачає наочних матеріалів для пояснення будь-якого цікавого матеріалу, тому вчителям доводиться самостійно його добирати.

По-третє, з року в рік збільшується кількість приміщень, які знаходяться в аварійному стані. На нові школи немає коштів, а старі – нічим ремонтувати, а тому ремонти шкіл та класів здійснюються за кошти батьків.

По-четверте, про що можна говорити, коли в школі немає елементарного – крейди. І до того ж, як можна досягати педагогічної майстерності, коли немає комп'ютерів, ТЗН і головними матеріально технічними засобами залишаються ганчірка, дошка і крейда.

По-п'яте, заробітна плата вчителя виплачується невчасно, і тому наш учитель повинен працювати і думати про присадибне господарство, яке дасть йому матеріальну підготовку.

Отже, становище матеріально-технічної бази української школи залишається ще до цього часу в тяжких умовах, але ми сподіваємося, що життя буде кращим і збудуються нові школи для наших українських дітей, котрі хочуть вчитися і працювати на користь України.

У сучасних школах з'являються платні послуги, за рахунок цього покращується матеріально-технічна база школи. Такі школи мають кошти на свої витрати. Багатьом з них на сучасному етапі надають допомогу фермерські, колективні господарства та спонсори, ще, як правило, молоді бізнесмени та підприємці.

Крім цього, збільшується кількість платних гуртків, у які охоче йдуть батьки і діти.

З року в рік збільшується кількість учнів, які бажають вивчати іноземну мову, а тому з 2-го класу цього року введено одну годину для вивчення іноземної мови.

Для покращення матеріальних умов учителів, з першого вересня 2001 року було збільшено їм заробітну плату на %. Згодом уряд України обіцяє вчителям відновити пільги за комунальні послуги.

Сучасна початкова школа чекає на професіоналів високого класу. Багато втрачає учень молодших класів, якщо наставник не займається самоосвітою, не здатен розвивати, захищати й оберігати дитину та її індивідуальність. Для забезпечення професійної діяльності в цьому напрямку, авторська школа постійно в пошуку нових форм і методів навчання. Сьогодні з певністю можна сказати що, пройшовши довгий шлях випробування, ми збудували власну модель школи.

Крім цього, в окремих школах запроваджується модульний підхід до організації навчання за теорією Фурмана. Директори погодилися розпочати експеримент із створення на базі великих міських шкіл об'єднань, шкільних модулів. Сьогодні можна говорити про те, що ці плани реалізовані частково. Експеримент призвів до певної видозміни структурно-функціональних компонентів шкільної системи: управління, режиму роботи, домінування уроку, взаємин школи з іншими соціальними інститутами. Перебудова торкнулася передусім класно-урочної системи, яка не дає змоги дитині розвиватися через перевантаження. Орієнтація вчителя на "середнього" учня, інформаційне перенасичення навчальних курсів.

Робота за класно-урочною системою зосереджує увагу вчителя на навчальному матеріалі, що не дозволяє використовувати переваги покласної диференціації учнів за критерієм інтелектуального і соціального потенціалу. Модульно-розвивальне навчання дає змогу ефективніше впливати на психосоціальний розвиток особистості. Нинішня система проведення по-семестрового навчання, пошукова, творча діяльність учнів, та дванадцятибальна система сприяють покращенню навчання.

ТЕМА 7. Організація праці працівників освіти

Праця в освітянському комплексі є важливою складовою сукупної праці в масштабі народного господарства і має немало спільного з іншими видами трудової діяльності, особливо у сфері науки і культури. Разом з тим, не можна забувати і про специфіку цієї праці.

Педагогічна праця і її особливості

Основним видом професійної діяльності в освітянських закладах є педагогічна праця. Саме від педагогічних працівників залежить якість підготовки випускників шкіл, ПТУ, технікумів і вузів. Викладачі і вихователі – працівники, котрі несуть соціальну відповідальність за майбутнє країни. Тому, особливо високі вимоги ставляться до тих, хто бажає зайнятися педагогічною діяльністю.

Порядок комплектування персоналу визначається самим закладом освіти і закріплюється в його статуті. Цей же заклад є роботодавцем для педагогічних та інших робітників. Трудові відносини робітника та адміністрації регулюються договором (контрактом). Умови цього договору не можуть суперечити законодавству України про працю. Договір (контракт) - це письмова угода робітника і роботодавця стосовно їх обов'язків. Він оформляється в двох екземплярах, які підписуються робітником і роботодавцем. Один екземпляр договору зберігається в працівника, інший - у адміністрації. Обидва екземпляри мають однакову юридичну силу, що набуває контракт зразу ж після підписання. Зміни чи доповнення до нього можуть бути внесені тільки за згодою сторін. На основі контракту видається наказ керівника закладу про призначення працівника на посаду.

Зазвичай у контракті фіксуються наступні моменти:

- термін його дії до 5-ти років. Конкретний термін контракту визначається згодою сторін. Після закінчення терміну дії контракт за домовленості сторін може бути продовжений на новий термін;
- основи для дострокового розірвання контракту за невиконання чи неналежне виконання обов'язків, передбачених у ньому;
- права та обов'язки сторін;
- умови організації та оплати праці.

У галузі освіти праця являє собою спільну планомірну педагогічну діяльність, направлену на надання освітянських послуг у процесі навчання і виховання підростаючого покоління, відтворення і розвиток кадрового потенціалу суспільства. Цією працею, у тій або іншій формі й мірі зайнятий багатомільйонний загін працівників дошкільних, шкільних і професійних навчальних закладів.

Викладацька трудова діяльність суттєво відрізняється від праці робітників промисловості і сільського господарства. Праця в матеріальному виробництві, як відомо, є перш за все процесом, який здійснюється між людиною і природою. У цьому процесі людина своєю діяльністю опосередковує і регулює обмін речовин між собою і природою. Праця ж педагогічних робітників направлена на людину, на її інтелект, на розвиток розумових здібностей і моральних якостей учнів.

Які ж особливості педагогічної праці? Ця праця:

- 1) складна, носить переважно інтелектуальний і педагогічний характер;
- 2) вимагає високого рівня творчої діяльності, прийняття самостійних рішень;
- 3) нестандартна і погано піддається регламентації;
- 4) являється виробничою працею, але іншого виду, ніж у матеріальному виробництві;
- 5) її результати - навчальні послуги - невіддільні від діяльності.

Розглянемо детальніше деякі із цих особливостей. У викладацькій діяльності переважає особливий складний вид розумової праці, а головним засобом процесу навчання виступають наукові знання: об'єктивно і суб'єктивно нові. Для придбання й передачі таких знань учням, необхідна праця високої кваліфікації. Саме така праця здатна творити й поповнювати інтелектуальний досвід педагога, забезпечувати успішне засвоєння учнями цих знань.

А чи існує проста розумова праця? Так. Це та праця, яка не створює ні суб'єктивно, ні тим більш об'єктивно нових знань. У результаті такої праці інтелект людини не збагачується і не розвивається. Його продуктом є лише інформація про вже наявні знання. Від виконавця такої роботи не вимагається прийняття самостійних рішень, які впливають на зміст інформації, що передається. Подібна праця в умовах кібернетизації та комп'ютеризації легко виконується машинами.

У реальному житті для значної частини педагогічних працівників праця є змішаною, що включає створення і повідомлення як нових знань, так і раніше здобутих. Причому, найбільших успіхів досягають ті викладачі, які вміло поєднують інформативний, репродуктивний спосіб з творчо-пошуковими методами навчання. Для вироблення самостійності мислення, найбільші результати приносить діалогова форма навчання, яка дозволяє учням разом з педагогом приходити до правильних висновків. Разом з тим навряд чи можна зводити основну ціль навчання до формування в тих, хто навчається високого рівня інтелекту, а розвиток їхніх особистих якостей вважати завданням другорядним. Проте, важливість знань може зрозуміти лише розвинута особистість, орієнтована на високі цінності та ідеали.

Праця педагога багато в чому визначається його особистістю. До числа необхідних працівнику освіти якостей належить професійно-педагогічна спрямованість, тобто дієва орієнтація на розвиток особистості учня. Стійка педагогічна орієнтація – це прагнення стати, бути і залишатися педагогом. Викладач переконаний у соціальній важливості його праці, це допомагає йому долати перепони і складності в роботі. У зв'язку із цим у педагогічній літературі виділяються такі професійні якості вчителя: здатність розуміти учня, не тільки доступно викладати матеріал, але й зацікавлювати учнів, пробуджувати в них творчі здібності, передбачати результати своєї взаємодії з ними. Крім того, педагог повинен уміти переконувати людей і організовувати їх, швидко і вміло реагувати на педагогічні ситуації.

Багатогранна роль сучасного викладача. Він виступає в найрізноманітніших функціях: у якості менеджера навчального процесу; консультанта і мотиватора учнів; розроблювача навчальних посібників і матеріалів; організатора заходів з питань зв'язку учнів з життям села, міста, району тощо.

У функціях викладача зазвичай чітко відображається "переважаюча навчально-економічна концепція наших днів, відповідно якої, головним ресурсом навчальної сфери є власна праця учнів і студентів, а витрати на викладацький персонал і на матеріальне середовище навчання служать у якості засобів підвищення продуктивності праці учнів".

Для педагогічної праці більше, ніж для багатьох видів трудової діяльності, потрібні творчі здібності. Пояснюється це тим, що об'єкт праці у сфері освіти одночасно виступає активним суб'єктом процесу навчання. Викладач щоденно постає перед нестандартними ситуаціями, причому, у даний час таких ситуацій більше.

Педагогічна праця спрямована на використання систематизованих наукових знань для навчання майбутніх і нинішніх (сфер) працівників усіх галузей народного господарства. Об'єм наукових знань в умовах науково-технічного прогресу, як відомо, різко зростає. А відбір і систематизація знань нерідко відстають від темпів росту наукової інформації і ступеня її підготовленості для практичних цілей навчання і виховання молоді. Викладач повинен вільно володіти своїм предметом, щоб відбирати, аналізувати і систематизувати нові дані науки і використовувати їх у навчальному процесі.

Разом з тим сфера освіти відрізняється високим науковим потенціалом. Достатньо нагадати, що у вузах країни працює значна частина всіх докторів і кандидатів наук. Усе це говорить про те, що праця робітників освіти належить до висококваліфікованої праці.

Не менш важлива різниця педагогічної діяльності заключається в тому, що для неї характерна більш висока доля витрат саме живої праці при наданні освітянських послуг, ніж при створенні продуктів матеріального виробництва.

У нашій країні є деякі особливості педагогічної праці. До числа таких закономірних тенденцій відноситься процес фемінізації освіти, тобто зростання ролі впливу жінок у навчально-виховній роботі. Природно, що в інших країнах жінки складають значну частину працівників освіти, але в Україні вона помітно більша.

Чим же це пояснюється? Звичайно, це пов'язано з деякими природними властивостями жінок і тими соціальними функціями, які покликані виконувати жінки в сім'ї і суспільстві, у вихованні і домашньому навчанні дітей. Зазвичай матері є першими щоденними викладачами і вихователями для своїх дітей.

Сама освіта, за рядом обставин, виявилася сприятливою галуззю для застосування жіночої праці. Праця тут, як правило, вимагає не фізичних навантажень. Вона в меншій мірі регламентована, дозволяє мати більш гнучкий графік роботи, припускає свободу творчості. Не менш важливо і те, що загально-навчальні заклади розташовані поблизу людських жител. Це розширює можливості жінок працювати недалеко від домівки, щоб більше приділяти уваги своїм материнським і сімейним обов'язкам. Однією з причин незначної кількості чоловіків у педагогічній сфері є низька заробітна плата викладачів та інших працівників освіти. Праця працівників освіти не тільки визначає їх особливий стан у суспільстві, але й виступає засобом задоволення їх матеріальних і духовних потреб.

Викладацька трудова діяльність відрізняється від праці робітників промисловості і сільського господарства.

Широко впроваджуються різні форми сумісництва в навчальних закладах: поєднання функцій керівника навчального закладу і педагога, сумісництво

навчально-методичної і наукової роботи викладачем. Проектується викладання кількох дисциплін одним вчителем, особливо в сільських малокомплектних школах.

Процес праці викладача має свою конкретну одиницю виміру. Такою одиницею виступає робочий час. Для педагогічних працівників освітянських закладів установлена скорочена продовжуваність робочого часу. Якщо для працівників на підприємствах він становить 40 годин, то для педагогічних працівників не більше 36 годин на тиждень. Але праця учителя відрізняється тим, що його трудова діяльність має професійну направленість і за нормами встановленого законом робочого дня. Він не тільки після уроків, але й поза школою виконує різного роду професійну роботу.

Чи вичерпується робочий час учителя лише часом проведення шкільних уроків і навіть часом перебування в школі? Звичайно ні. Адже учитель повинен підготуватися до уроків, перевірити учнівські зошити, провести додаткові заняття, керувати гуртком і т.д. Невже можна із цим погодитись? Підвищення кваліфікації учителя неможливе без покращання системи методичних прийомів. Тому час, відведений на читання наукової та методичної літератури, на пошук та обдумування найбільш ефективних прийомів роботи на уроці, проведення позакласних заходів, повинен включатися в робочий час. Не випадково, методична робота в школі розглядається як важливий обов'язок учителя. Аналогічно кваліфікується для класних керівників проведення батьківських зборів, відвідування сімей учнів та інша робота.

Саме визначення робочого дня в Україні не має чіткості економічного складу. Робочий день часто визначається як час доби, протягом якого робітник працює на підприємстві чи в установі. У такому випадку, робочий день розглядається не в економічному, а в юридичному аспекті, з позиції адміністративно-командної системи, коли вона зводиться до встановленого державою часу обов'язкової участі працівників у підприємстві матеріальних і культурних благ.

У зв'язку з досить обмеженою кількістю вільного часу, у шкільних працівників виникає цілий ряд важких завдань, які потребують рішення на шляху реформи освіти. Серед них важливе значення має підвищення якості підготовки нового поповнення учительського корпусу через провідні заклади перетворені в педагогічні університети. Вони призвані закласти в студентські роки більш міцну основу для успішної роботи майбутніх вчителів у школі. А це можливо забезпечити шляхом активізації плідної самостійної роботи студентів під час навчання у вузі. Разом з тим, не знімається й така проблема, як забезпечення систематичного підвищення кваліфікації і пошуку способів збільшення розмірів вільного часу працюючих учителів.

Нераціональна організація праці у викладачів проявляється в наявності "вікон" між уроками, пізньому закінченні занять і двозмінною працею. Розумна організація праці неможлива без науково обґрунтованого методу планування і врахування навчального та іншого навантаження викладача.

Для раціоналізації робочого часу вчителя, необхідний мінімум засідань, жорсткий регламент педрад, зборів.

Наукова організація педагогічної праці неможлива без впровадження ефективної системи стимулювання викладачів, котрі досягають якісних результатів у навчально-виховній роботі.

Праця працівників освіти не тільки визначає їх особливе положення в суспільстві, але й виступає засобом задоволення їх матеріальних та духовних потреб. У зв'язку із цим виникає необхідність у створенні стимулів сприяння до викладацької діяльності і забезпечення її продуктивності.

Соціально-економічний зміст педагогічної праці та її місце в суспільній праці

Право на освіту закріплено Конституцією України. Головним завданням вищих учбових закладів є:

- підготовка висококваліфікованих спеціалістів, які мають глибокі теоретичні знання і практичні навички за своєю спеціальністю;
- постійне удосконалення якості підготовки спеціалістів з урахуванням сучасного виробництва, науки, техніки і культури, перспективи їх розвитку;
- виконання науково-дослідних робіт;
- розробка підручників і посібників;
- підготовка науково-педагогічних кадрів;
- підвищення кваліфікації викладачів вищих і середніх учбових закладів та спеціалістів, зайнятих у народному господарстві.

У сучасному розподілі праці педагогічна – одна з найбільших галузей. Більше 50% докторів наук та кандидатів наук працюють педагогами.

Поряд із завданнями, які ставить перед освітою науково-технічний прогрес, існує проблема, пов'язана з плановою чисельністю професорсько-викладацького складу. Важливим стає такий показник в учбовому закладі, як кількості студентів на одного викладача.

Праця викладача є цілеспрямованою діяльністю у навчанні, виконанні і розвитку тих, хто навчається. Викладач-педагог повинен забезпечити отримання знань, необхідних для майбутньої роботи.

Спеціальні якості педагогічної праці відображають їх зв'язок із суспільним розподілом праці.

Праця педагога - творча. Оплата праці організована відповідно до кількості та якості.

Впровадження елементів наукової організації праці

Головними принципами наукової організації учбового процесу в навчальних закладах є:

- а) підготовка висококваліфікованих спеціалістів широкого профілю з урахуванням перспектив розвитку науки;
- б) формування в студентів у процесі навчання наукової методології спеціальності, що вивчається;
- в) посилення ролі фундаментальних наук у підготовці спеціалістів;
- г) освоєння змісту навчання;
- д) планування, організація і систематичний контроль самостійної

роботи студентів;

е) фізичний розвиток студентів.

Планування оптимального учбового процесу обумовлює відповідність теоретичного та практичного навчання, послідовне вивчення предметів з урахуванням міжпредметних зв'язків, раціональне співвідношення між науковою інформацією основ науки, яку вивчають, та інформацією в найважливіших досягненнях науки та техніки. Тому постає завдання обробки наукової інформації з метою запобігання перенавантаженості студентів надмірною її кількістю. Важливим принципом стає цільова підготовка спеціалістів для галузей народного господарства, на основі договорів між міністерствами та відомствами.

Розподіл праці

Установлений перелік посад професорсько-викладацького складу обумовлює його кваліфікаційні градації.

Так, завідувач кафедри повинен мати, як правило, звання професора або вчену ступінь доктора наук, професори і доценти – вчену ступінь доктора наук або кандидата наук.

Питома вага викладачів із вченими ступенями є найважливішим показником якості складу викладацького колективу вузів.

Відповідно до посади кожен викладач відповідає за конкретні види викладацької діяльності. Так, підготовка науково-педагогічних кадрів покладена на професорів, докторів наук.

Найскладніший вид – лекційні заняття доручаються найбільш досвідченим та кваліфікованим викладачам, переважно професорам і доцентам. На них покладається прийом екзаменів, керівництво дипломними проектами, консультації. Головна ланка ВУЗу – кафедра. Саме вона організовує науково-методичну роботу з однієї або декількох близьких за профілем дисциплін.

Особливе місце в діяльності викладачів посідає науково-дослідницька робота. Це невід'ємна складова педагогічної праці: написання наукових статей і доповідей, керівництво науково-дослідницькою роботою студентів. Необхідно максимально забезпечити розподіл праці всіх категорій працівників кафедри, щоб забезпечити не тільки якість навчального процесу, але й 4 подальшу підготовку та професійний ріст викладачів та можливість подальшого заміщення вищестоящих посад.

Вагоме значення має раціональний розподіл педагогічного навантаження. Представляємо умовну модель розподілу учбового навантаження, яка в залежності від профілю вузу може змінюватися.

Види педагогічного навантаження	Посади		
	професор	доцент	старший викладач, асистент
1	2	3	4

Лекції	50%	40%	10%
Семінари і лабораторні заняття, практики	10%	30%	60%
Екзамени	30%	40%	30%
Заліки	10%	30%	60%
Керівництво курсовими роботами	20%	40%	40%
Керівництво дипломними роботами	40%	40%	20%
Керівництво аспірантами	70%	30%	-
Участь в ДЕК	80%	20%	-
Заняття зі слухачами факультету підвищення кваліфікації	60%	40%	-
Спецсемінари	40%	40%	20%

Особливості викладання в гімназіях та сільських малокомплектних школах

Поряд з масовою загальноосвітньою школою в Україні діє мережа спеціалізованих навчальних закладів – ліцеїв, гімназій, коледжів.

Ще до недавнього часу вважалося, що головне завдання школи полягає в тому, щоб загальну середню освіту дати кожному учневі, незалежно від його нахилів і здібностей.

У таких умовах діяльності педагога, котрий почувався лише виконавцем навчальної програми, увага була спрямована не на розвиток особистості, а на передачу знань педагогічної науки і практики. Зараз все голосніше дискутують про те, якою має бути система освіти, щоб відповідати – потребам соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. Одним із шляхів вирішення проблеми відродження нових типів навчальних закладів: ліцеїв та гімназій. Це спеціалізовані загальноосвітні школи з дослідницькою системою організації навчального процесу, розраховані на творчо розвинутих дітей.

Концепція освітньої діяльності таких навчальних закладів передбачає формування в учнів високі моральні якості, гуманістичний світогляд, риси соціально зрілої творчої особистості, патріота, готового до трудової діяльності, до відповідальності за свої дії, за долю суспільства й людства.

Випускник цих закладів повинен досконало, в обсязі державного стандарту, володіти високим рівнем теоретичної та науково-практичної профільної підготовки.

Ліцей здійснює загальноосвітню, науково-практичну та професійну підготовку учнівської молоді протягом 2-4-х років згідно з навчальними планами, складеними на основі розроблених Міністерством освіти України базових навчальних планів з урахуванням профілів ліцею.

За структурою, методами, формами, навчання освіти в ліцеї є кроком від звичайної шкільної до вузівської. Вузівські елементи навчання повинні вводитися поступово. На етапі адаптації до нових умов, викладання в ліцеї будується ближче до шкільної системи, поволі вбираючи в себе інститутську методику. Ліцейств необхідно готувати до самостійного здобування знань, навчати їх слухати лекцію, конспектувати, писати реферати, складати тези, вести наукову дискусію.

Особливості роботи в ліцеях полягають у тому, що наставники повинні допомагати молоді правильно зробити свій вибір у житті.

Істотним у навчанні дітей у гімназіях та ліцеях є те, що були внесені зміни у форми, методи та зміст освіти. Робота з учнями ведеться диференційовано, з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Поряд з викладанням усіх предметів, передбачених навчальним планом звичайної школи, вивчаються й інші дисципліни – етика, історія релігії, риторика, латинь. Фундаментальні знання у вивченні однієї чи двох іноземних мов з'являються завдяки не лише збільшенню кількості відведених на це годин, але й зміни концепції викладання. значно більше уваги приділяється й естетичному та фізичному вихованню.

Робота в гімназії чи ліцеї - це постійний пошук, щоденне підвищення фахового рівня.

Свою специфіку має навчально-виховна робота в сільській малокомплектній школі. Вона зумовлена такими соціально-педагогічними факторами:

- 1) віддаленістю великих населених пунктів, культурно-освітніх закладів;
- 2) мала наповнюваність класів;
- 3) розширене коло спілкування дітей;
- 4) близьке розташування до сільського виробництва та природи – залучення дітей до посильної праці;
- 5) поважне ставлення дітей до особи вчителя;
- 6) велика зайнятість батьків у сільськогосподарському виробництві та вдома;
- 7) тісний контакт сільського вчителя з родинами своїх вихованців, знання їх побуту.

Головною особливістю викладання в малокомплектних школах є те, що навчання здійснюється з різновіковим складом дітей одночасно. Причому потрібно розв'язувати завдання як загальні для всіх учнів, такі і специфічні для кожного класу. Як відомо, у сільську малокомплектну школу приходять

діти, котрі, як правило, потребують на перших порах більшої уваги вчителя. Малочисельність одновікових учнівських груп звужує сферу спілкування учнів, негативно впливає на формування їх життєвого досвіду. Учителям малокомплектної школи необхідно докладати спеціальних зусиль, щоб компенсувати дію цього негативного фактора.

У цих нестандартних і складних умовах існування малокомплектних шкіл, зростає роль організації позакласної роботи.

Навчальна та позакласна робота з учнями малокомплектних шкіл має тісно пов'язуватися з позашкільними справами: відвідуванням музеїв, шевством над сім'ями ветеранів, над братськими могилами і пам'ятниками героїв-односельчан. Це підготовка і проведення вечорів, концертів, вікторин.

Таким чином, у кожному класі малокомплектної школи повинен бути спеціальний навчальний план, регламентований самою школою, який передбачає відведення певного часу для занять. Необхідно також забезпечити кожному учню можливість працювати в міру своїх сил і нахилів, обов'язково використовуючи принцип розвиваючого навчання.

Бюджет часу викладачів, учнів та студентів

Робочий час викладачів вищих закладів освіти I і II-го рівнів акредитації визначається обсягом їх навчальної, методичної та організаційної роботи.

Планування робочого часу викладачів здійснюється на поточний навчальний рік і відображається в індивідуальному робочому плані. Виходячи із середньо-тижневої тривалості 36 годин, визначається тривалість робочого часу викладачів на навчальний рік з урахуванням часу на відпустки та святкові дні.

Розрахунок обсягу навчальної роботи здійснюється відповідно до норм часу, які є обов'язковими. Для різних видів робіт норми часу встановлені у конкретних цифрах або з максимальним обмеженням. Норми часу розраховуються, виходячи з астрономічної години (60 хв.), крім таких видів роботи як читання лекцій та проведення лабораторних, практичних і семінарських занять, де академічна година (45 хв.) обліковується як астрономічна.

Обсяг навчальної роботи викладачів, виражений в облікових годинах складає навчальне навантаження (720 годин на ставку).

Вищий заклад освіти може нормувати методичну та організаційну роботу викладачів на підставі норм часу, розроблених вищим закладом освіти. Обсяг методичної та організаційної роботи, виражений в облікових годинах, не входить у навчальне навантаження викладачів, а враховується в загальній тривалості їх робочого часу, який становить не більше 1548 годин на навчальний рік.

Необхідних змін вимагає організація навчального процесу на 1-2-х курсах вищих навчальних закладів. Сьогодні тижневе аудиторне навантаження студентів на вищезазначених курсах складає 36 годин. Це призводить до перевантаження студентів, негативно позначається на якості

навчального процесу.

Міністерство освіти і науки України вважає за можливе при розробці робочих навчальних планів підготовки фахівців на базі повної загальної середньої освіти зменшувати навчальне аудиторне навантаження до 30-ти годин. Водночас, з метою поліпшення організації навчального процесу рекомендується планувати проведення самостійної роботи студентів під керівництвом викладачів, що зараховується до навчального навантаження (не більше 6 годин на тиждень).

Кількість іспитів в екзаменаційній сесії повинна бути не більше п'яти, а заліків - шести.

Особливо важливим у таких умовах навантаження викладачів та студентів є планування. План є основою для організації всього навчального процесу. У ньому відображені всі види учбової роботи. Він складається з урахуванням конкретної групи.

У ньому враховуються:

- лекції;
- лабораторні заняття;
- практичні заняття;
- консультації;
- курсові проекти;
- учбова практика;
- заліки;
- екзамени;
- дипломний проект.

У шкільних планах враховуються всі види позакласної роботи.

ТЕМА 8. Заробітна плата працівників освіти

I. Сутність і своєрідність заробітної плати в освіті

Існують різні точки зору щодо економічної природи заробітної плати. Панують дві основні концепції визначення її сутності: заробітна плата є грошовим вираженням вартості і ціни товару "робоча сила", і заробітна плата є ціною праці. Теоретичні основи обох концепцій закладені класиками англійської політичної теорії. А.Сміт вважав, що товаром є праця, яка має "природну ціну". Тому він розглядав зарплату, як природну винагороду за працю. У її основі лежить вартість засобів існування, необхідних для життя робітника і його сім'ї. Не роз'єднуючи працю і робочу силу, А.Сміт фактично зводив нормальний рівень зарплати до вартості робочої сили.

Д.Рікардо вважав, що праця - товар, а зарплата - його ціна. Але він бачив у зарплаті лише частину створеної робітником вартості.

При капіталізмі робітник продає не працю, а робочу силу. Сама ж вартість робочої сили визначається вартістю засобів існування робітника і його сім'ї (їжі, житла, освіти і т.д.).

До числа сучасних визначень зарплати як ціни ресурсу відноситься теорія людського капіталу. Вона головну увагу фіксує не стільки на кількісних, стільки на якісних різноманітностях у робочій силі. Згідно цієї теорії, лише порівняно невелика частина зарплати видається за звичайну, некваліфіковану працю. Основна ж частина заробітної плати залежить від рівня освіти, кваліфікації робітників. Вищі прибутки одержують ті, хто більше вклав у освіту.

На перший погляд здається, що заробітна плата працівників освіти становить собою ту частину національного прибутку, яку створили робітники галузей матеріального виробництва і яка потрапляє йому в результаті перерозподілу через бюджет. Але насправді викладач виробляє послуги, бере участь у створенні національного прибутку.

Тому, заробітна плата працівників освіти - це частина національного прибутку, яка повинна потрапляти їм у відповідності з кількістю і якістю їх праці.

У сучасному ринковому господарстві зарплата виступає особливою і найрозвиненішою формою матеріальної винагороди за результати праці з урахуванням законів вартості, попиту і пропозиції. Заробітна плата виконує дуже важливі економічні функції: виробничу і стимулюючу. Оскільки зарплата - основне джерело прибутків робітників і службовців, вона виступає головним засобом відновлення їх здібностей до праці. Разом з тим, вона є формою матеріального стимулювання праці.

Зарплата - один із найважливіших економічних важелів, які включені в господарський механізм і регулюють розвиток ринкової економіки. Звідси виступає необхідність постійного росту і вдосконалення заробітної плати.

Зарплата працівників освіти має свої характерні риси, які зумовлені специфікою галузі і педагогічної праці. У сфері освіти по особливому формується фонд заробітної плати - шляхом перерозподілу національного прибутку через державну бюджетну систему і лише частково за рахунок зароблених самою установою державних грошових засобів.

Так як у матеріальному виробництві головним показником результатів праці є кількість і якість виробленої продукції, у галузі освіти такий показник найчастіше не використовується. Тут потрібні інші критерії кількісної і якісної оцінки результатів праці. У справі наукової організації заробітної плати в галузі освіти найважчою є внутрішня диференціація в оплаті праці різних категорій працівників.

У зв'язку з тим, що результати праці тут найменше пов'язані з візуальним визначенням і важче піддаються точному обліку, можуть бути оцінені опосередковано, через певний час, в освітянських установах прийнята посистемна оплати праці з урахуванням кількості фіксованих годин роботи, а не виготовленої продукції.

II. Рівень зарплати працівників освіти

Майже до 1992 року організація заробітної плати педагогічних та інших робітників освіти залишалася тільки на галузевому рівні. Причому

середній рівень їх зарплати був, як правило, нижчий, ніж у робітників промисловості та народного господарства в цілому.

На сьогодні висококваліфікована праця виявилася "знеціненою", тобто має низьку ціну. Винагороджується ця праця з явним порушенням відомих економічних законів: розподілу за кількістю і якістю працівників, закону вартості. Щоправда це стало закономірною тенденцією.

Величина оплати праці педагогів, у відношенні до рівня зарплати інженерно-технічних працівників промисловості, значно знизилася. А втім, зарплата викладачів повинна бути не нижчою, а вищою, оскільки в них вищий освітній та інтелектуальний потенціал і праця є більш відповідальнішою.

Творчий характер праці, гнучкий графік роботи, довга відпустка, можливість підвищення кваліфікації – фактори, що компенсують певним чином низьку оплату праці і невисокий рівень матеріальної забезпеченості педагогів.

А втім, низька заробітна плата підриває престиж освіти, зменшує авторитет шкільних вчителів, викладачів, формує негативне відношення молоді до навчання.

III. Необхідність змін в оплаті праці

Названі причини призвели до радикальних змін у традиційній політиці оплати праці нематеріального виробництва. Це пов'язано з реальними кроками в здійсненні економічної реформи, з різким ростом цін і вартості життя. На сьогодні, у законодавчому порядку зараз встановлюється мінімальний рівень зарплати, що різко загострило проблему відношення заробітної плати робітників різних сфер виробництва.

Згідно закону розмір середньої ставки і посадового окладу робітників освітянських закладів встановлюється на рівні:

- 1) для професорсько-викладацького складу вузів — у 2 рази більше за зарплату робітників промисловості;
- 2) для вчителів та інших педагогічних працівників - не нижче середньої зарплати робітників промисловості.

IV. Загальний рівень оплати і необхідність його підвищення

У відповідності до законів про освіту і постанов керівництва регулярно збільшення рівня зарплати педагогічних працівників, як і всіх інших робітників бюджетної сфери, повинно здійснюватися з допомогою поквартального перегляду величини мінімальної оплати праці робітників бюджетної сфери, у залежності від зміни індексу цін і вартості життя. Введення єдиної тарифної сітки дозволило усунути деякі недоліки в оплаті праці, послабити загрозу групового егоїзму, коли робітники одних галузей намагаються покращити свій матеріальний стан за рахунок інших. Таким

чином, у деякій мірі вдалося об'єднати певним чином економічні інтереси робітників різних бюджетних сфер шляхом оплати за рівноцінну працю.

Проте, це не є дійовою мірою покращення матеріального положення і посилення стимулюючої ролі заробітної плати робітників освіти та інших бюджетних сфер. Звичайно, національна заробітна плата в бюджетних працівників значно зросла. Але цей ріст був меншим, ніж збільшення цін на товари народного вжитку. Тому життєвий рівень педагогічних та інших працівників знизився, послабшав їх соціальний захист. Різке підвищення цін на всі споживчі товари і послуги призвело до того, що "ціна" робітника виявилася заниженою настільки, що ставка професіонала з вищою освітою і досвідом роботи, вченим ступенем не забезпечувала йому прожитковий мінімум.

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ У ДЕРЖАВНИХ ВУЗАХ

Наявність висококваліфікованої робочої сили є однією з переваг України у світовому поділі праці. Але для того, щоб її зберегти, необхідно вирішити ряд серйозних проблем. Передусім відбувається зниження загального рівня підготовки у вузах, про що свідчать результати контрольних перевірок, проведених Міністерством освіти і науки. Подекуди відчувається нестача педагогічних кадрів вищої кваліфікації (наприклад, у 1998 р. у Рівненській та Волинській областях працювало лише по одному доктору економічних наук). Останні зміни в пенсійному законодавстві мають обмежене значення, бо стосуються тільки наукових працівників зі стажем. Вікову структуру викладацьких кадрів у державних вузах уже сьогодні не можна вважати оптимальною.

Ні для кого не є таємницею, що головні причини багатьох негараздів у системі вищої освіти це: низький рівень оплати праці в закладах державної форми власності і несвоєчасна виплата зарплати, що змушує викладачів шукати підробітків у комерційних структурах чи за кордоном. Так, за найнижче оплачуваним контрактом наші вчені у США одержують \$ 2000 за місяць, у Туреччині їм пропонують \$1000 за місяць, в Естонії професор отримує \$ 600, що вдвічі більше від середньої заробітної плати в країні. В Україні висококваліфікований викладач державного закладу (на рівні доцента і вище), за умови сумісництва, заробляє в середньому від 600—800 (периферія), 800—1000 (Київ) гривень у місяць. Така жалюгідна оплата праці може призвести до того, що якість викладання знизиться до рівня, за яким спостерігатиметься деградація нації.

На нашу думку, слід вжити ряд заходів, спрямованих на вдосконалення системи оплати праці у вищій школі. Подаємо таблицю прогнозованих коефіцієнтів посадових окладів у вузах. (При цьому взято до уваги існуючі труднощі з державним фінансуванням і вимоги Закону України "Про освіту"). Критеріями підвищення оплати праці мають стати, по-перше,

загальний стаж роботи у вузі (а не лише на відповідній посаді), по-друге, показники зростання наукового та професійного рівня викладача (див. табл.).

Шкала прогнозних коефіцієнтів посадових окладів у вузах

Посада	Стаж роботи (років)									
	I	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Асистент.....	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2
Старший викладач (без кандидатського ступеня)....	1,1	1,1	1,1	1,21	1,21		1,33		1,33	1,33
Доцент (без кандидатського ступеня), старший викладач – кандидат наук.....	1,5	1,5	1,5	1,68	1,68	1,21	1,86	1,33	1,86	1,86
Доцент – кандидат наук.....	1,7	1,7	1,7	1,94	1,94	1,68	2,18	1,86	2,18	2,18
Доцент – доктор наук, професор – кандидат наук...	1,9	1,9	1,9	2,20	2,20	1,94	2,51	2,18	2,51	2,51
Професор – доктор наук *	2,0	2,0	2,0	2,36	2,36	2,20	2,72	2,51	2,72	3,08
						2,36		2,72		

* При стажі 13 років —3,44; 16 років —3,80; 19 років —4,16; 22 роки —4,52.

Пропонуються такі невідкладні заходи на найближчу перспективу (2001—2005 рр.):

1. Встановлення окладу асистентові на рівні подвійної середньої зарплати робітника промисловості (її розмір прийнято за 1). Двічі, через кожні 3 роки, провадити надбавку в розмірі 10% до початкового окладу. Отже, через 6 років обидві надбавки в сумі дорівнюватимуть 20% початкового окладу. На цьому зростання зарплати припиняється. Це має стимулювати асистента до своєчасного захисту кандидатської дисертації і переукладання контракту на нових умовах. Надбавка не сплачується, якщо асистент не написав дисертації.

2. Встановлення окладу старшому викладачеві (без наукового ступеня кандидата наук) на рівні подвійної середньої зарплати працівника в промисловості, до якого додається 10%. Передбачається надбавка через кожні 3 роки в розмірі 10% до початкового окладу. Після 6-ти років роботи, коли розмір надбавки сягне 20% початкового окладу, гроші зростання припиняються. Надбавка не сплачується, якщо термін написання кандидатської дисертації перевищує 6 років.

3. Встановлення окладу старшому викладачеві — кандидату наук на рівні подвійної середньої зарплати в працівника промисловості, додаючи 50%. Передбачається надбавка через кожні 3 роки в розмірі 12% до початкового окладу. Після 6-ти років роботи надбавка дорівнює 24% початкового окладу, її зростання припиняється. Це є стимулом викладача спонукається до своєчасного здобуття вченого звання "доцент". Якщо він не

виконує план з навчально-методичної роботи (написання наукових статей тощо), надбавка не виплачується.

4. Встановлення окладу доцентів — кандидату наук на рівні подвійної середньої зарплати робітника промисловості, додається 70%. Передбачається надбавка через кожні 3 роки в розмірі 14% до початкового окладу, але через 9 років роботи, коли розмір надбавки сягне 42% початкового окладу, її зростання припиняється, щоб спонукати доцента до своєчасного захисту докторської дисертації. Надбавка не виплачується, якщо доцент не виконує план написання докторської дисертації.

5. Встановлення окладу доцентів — доктору наук на рівні подвійної середньої зарплати працівникам промисловості, додаючи 90%. Передбачається надбавка через кожні 3 роки в розмірі 16% до початкового окладу. Після 9 років роботи її зростання припиняється, що спонукає працівника освіти до здобуття вченого звання "професор". Якщо план написання науково-методичних статей і т. ін. не виконується, надбавка не виплачується.

6. Встановлення окладу професорів — доктору наук на рівні подвійної середньої зарплати працівникам промисловості, додаючи 100%. Передбачається надбавка через кожні 3 роки в розмірі 18% до початкового окладу. Умови її одержання такі: підготовка протягом кожного 3-річного періоду одного кандидата наук або 6-річного періоду — одного доктора наук, написання навчального посібника (або монографії) кожні 3 роки.

Співвідношення мінімальної і максимальної зарплат після вжиття запропонованих заходів може сягнути 4,52 %. При цьому будуть належним чином враховані стаж роботи, науковий ступінь, вчене звання, ставлення до роботи тощо, чого бракує діючій системі оплати праці у вузах.

Підвищення зарплати необхідно здійснити з позабюджетних коштів вузів, які мають формуватися не стільки за рахунок платного навчання, скільки за рахунок запровадження державного кредитування студентів, що навчаються на платній основі. Програма "Україна-2010" передбачає, що у 2010 р. шляхом надання довгострокових кредитів на здобуття громадянами вищої освіти фінансуватиметься 60% її потреб.

Труднощі з державним кредитуванням для тих, хто бажає навчатися на платній основі у вузах, вимагають змін в інвестиційній політиці. Кабінет Міністрів України повинен переорієнтувати частину інвестиційних ресурсів з матеріального виробництва у вищу освіту, насамперед шляхом встановлення відповідних фінансових пільг.

Вимагає вдосконалення і механізм залучення благодійних внесків у розвиток вищої школи. Державі слід значно збільшити ту частину прибутку підприємницьких структур, яка не оподатковується, за умови, що кошти з неї підуть на розвиток вищої освіти.

Іншим фінансовим ресурсом вузів могло б стати муніципальне замовлення на підготовку потрібних фахівців з оплатою місцевого бюджету. Це дало б змогу використати зекономлені кошти на погашення існуючої

заборгованості по зарплаті працівникам державних вузів і перейти до поступового її підвищення у 2001—2005 рр.

Слід також застосувати досвід Харківського державного автодорожнього технічного університету, де практикується додаткова оплата праці викладачів у позаурочний час. Несумлінний студент, котрий не здав сесію, офіційно звертається до деканату й укладає контракт з тим викладачем, який консультуватиме його і прийматиме іспит за додаткову плату.

До комплексу заходів з реформування оплати праці викладачів державних вузів у 2001—2010 рр. можна віднести:

1. Поширення пільг, що надаються державним службовцям відповідного рангу.
2. Запровадження доплат за стаж роботи у вузах. (Зазначимо, що передбачені Законом України "Про освіту" щомісячні надбавки педагогічним і науково-педагогічним працівникам за вислугу років уже давно не сплачуються).
3. Упровадження для викладачів вищої школи підрахунку пенсійного стажу і розміру пенсій, як для держслужбовців з відповідним стажем, але не за 2 останніх роки роботи, що передбачено законом, а за 5 кращих (за рівнем зарплати) років роботи в державному вузі. Останнє є вкрай необхідним, бо в багатьох державних закладах викладачам передпенсійного віку нерідко надають 0,5—0,75% ставки.

Постановою Кабінету Міністрів України "Про виплату надбавки за стаж роботи у науковій сфері" від 22 червня 1999 р. №1110 враховується стаж роботи науковцям від 6-ти до 20-ти років. Але ж багато висококваліфікованих наукових працівників мають істотно більший науковий стаж! Цю надбавку планується виплачувати в межах коштів, передбачених для наукових установ, організацій та державних вузів III—IV рівнів акредитації на оплату праці. Таке положення призведе до скорочення значної кількості науковців, особливо молодих, оскільки кошти для надбавки можна взяти з існуючого фонду оплати праці, а додаткові кошти державою на це не виділяються. Найскладнішою проблемою, яку спричинить запровадження названої постанови, стане вплив кадрів з вузів державної форми власності в наукові установи, бо для науково-педагогічних працівників подібна надбавка (як свідчить перелік посад) не передбачена.

Запропоновані нами заходи передусім мають на меті залучити здібну молодь до наукової і викладацької роботи в державних вузах.

Доповнення

I. Суть заробітної плати

Існують різні точки зору щодо економічної природи зарплати. Проте домінують дві основні концепції визначення її сутності.

1. Заробітна плата є грошове вираження вартості товару, який називається "робоча сила".

2. Заробітна плата є ціна праці.

Оскільки освіта стає в сучасному світі товаром, то необхідна оцінка її якості.

А. Сміт – теоретик англійської політекономії вважав, що товаром є праця, яка має природну ціну. Тому він розглядав зарплату як природню винагороду за труд.

II. Заробітна плата педагогічних працівників

На перший погляд здається, що зарплата працівників освіти являє собою ту частину національного доходу, котру виробили працівники галузей матеріального виробництва і яка надходить йому в результаті перерозподілу через бюджет.

Але в дійсності, викладач надає послуги, а тому бере участь у створенні національного доходу.

Отже, заробітна плата працівників освіти - це частина національного доходу, котра повинна надходити їм відповідно до якості і кількості їх праці.

Зарплата - один із важливих економічних важелів, які включаються в господарський механізм, регулюють розвиток ринкової економіки.

Звідси випливає необхідність росту та удосконалення заробітної плати.

III. Критерії та норми розмірів заробітної плати.

Працівникам освіти гарантується право на оплату праці Законом України “Про освіту” ст. 57.

Ставки заробітної плати призначаються відповідно до навантаження.

Крім того, якісним критерієм оцінювання педагогічної праці і диференціації розмірів ставки заробітної плати педагогічних працівників виступає їх кваліфікація.

Рівень кваліфікації визначається рівнем освіти, стажем роботи, присвоєними званнями і категорією.

За результатами атестації педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів визначаються посади і присвоюється кваліфікація:

- спеціаліст;
- спеціаліст II категорії;
- спеціаліст I категорії;
- спеціаліст вищої категорії.

Можуть бути присвоєні звання:

- старший вчитель;
- учитель методист;
- вихователь методист і т. д.

Положення про кваліфікаційні категорії та педагогічні звання затверджує Міністерство освіти.

Тарифні ставки заробітної плати призначаються:

- за 18 годин у тиждень - вчителям-предметникам;
- 20 годин у тиждень - вчителям молодшої групи;
- 20 годин - вчителям-дефектологам;
- за 30 годин - вчителям і вихователям шкіл-інтернатів;
- 36 годин - соціальним педагогам, вихователям гуртожитків;

- класне керівництво - 20-25%;
- перевірка зошитів - 10-20%;
- завідування майстернями - 5-20%;
- навчальні кабінети - 10- 15%;
- навчально-дослідні ділянки - 10- 15%;
- вихователям загальноосвітнього закладу – 30 годин на тиждень;
- вихователям спецшкіл – 25 годин на тиждень, що становить тарифну ставку.

Навантаження педагогічних працівників вищої освіти:

- викладач - 1000 годин на рік;
- старший викладач - 950 годин на рік;
- доцент - 850 годин на рік.

Відповідно до стажу здійснюються доплати:

- понад 3 роки - 10% від тарифної ставки;
- понад 10 років - 20%;
- понад 20 років - 30%.

На сьогодні виплачується лише понад 50%.

Держава гарантує педагогічним працівникам належні умови праці, побуту, відпочинку, медичне обслуговування, підвищення кваліфікації раз на 5 років, правовий та соціальний захист, компенсації, встановлені законодавством.

Основними видами оплати працівників освіти є:

1. Виплата посадових окладів, підвищених посадових окладів, ставок, заробітних плат за наукові ступені та звання.

Залежно від стажу здійснюються доплати:

- понад 3 роки - 10% від ставки;
- понад 10 років - 20% від ставки;
- понад 20 років - 30% від ставки.

2. Щорічна грошова винагорода в розмірі одного посадового окладу (за сумлінну працю, зразкове виконання службових обов'язків).

3. Виплата педагогічним та науковим працівникам допомоги на оздоровлення в розмірі одного посадового окладу.

4. Установлення посадових окладів науково-педагогічним працівникам вищих навчальних закладів 3-го і 4-го рівня акредитації на рівні подвійної середньої середньо-заробітної плати працівників промисловості.

5. Установлення посадових окладів педагогічних працівників вищих навчальних закладів на рівні не нижчому середньої зарплати працівників промисловості. Перегляд зарплати педагогічним і науково-педагогічним працівникам двічі на рік із щоквартальною індексацією.

6. Установлення доплат спеціалістам, котрі працюють у системі освіти, до рівня середньомісячної оплати працівників народного господарства.

7. Установлення оплат праці офіційним опонентам, докторам і кандидатам наук.

8. Виплати 30% добових при направленні на стажування за кордон.

9. Гарантії і компенсації для працівників, котрі направляються для

підвищення кваліфікації, підготовки і перепідготовки (з відривом від виробництва):

- збереження середньої зарплати;
- оплата проїзду;
- виплата добових;
- відшкодування за користування житлом.

10. Виплата пенсій.

11. Оплата щорічної основної відпустки в розмірі 56 календарних днів.

Право на оплату і надання щорічної відпустки настає після 6-ти місяців безперервної роботи в одному навчальному закладі.

12. Надання та оплата творчої відпустки.

Для отримання рекомендації і надання творчої відпустки необхідно виступити з науковою доповіддю на засіданні наукової ради. Для написання підручника надається відпустка терміном 3 місяці, якщо творча робота якісно поєднується з основною.

Отже, процес праці вчителя, викладача та іншого працівника освіти має свою конкретну одиницю виміру. Такою одиницею є робочий час.

Проте, праця вчителя відрізняється тим, що його трудова діяльність має професійну спрямованість і за межами встановленого законом робочого дня.

Як правило, час, затрачений на удосконалення педагогічної майстерності відносять до неробочого часу. Підвищення кваліфікації вчителя неможливе без покращання системи методологічних прийомів. Тому час, відведений на читання наукової і методичної літератури, продумування найбільш ефективних прийомів роботи на уроці, проведення позакласних заходів, повинен враховуватися як робочий.

ТЕМА 9. Витрати на освіту і фінансування навчальних закладів

Відповідно до закону “Про загальну середню освіту” система освіти в сучасній Україні складаються з таких ланок: дошкільна освіта, загальна середня освіта, позашкільна, профосвіта, вища, післядипломна, аспірантура, докторантура, самоосвіта.

Дошкільна освіта здійснюється в дитячому садку, яслах, яслах-садах, сімейних, прогулянкових і комбінованого типу дитячих будинках. У 2001 році функціонувало 17,2 тисяч дитячих дошкільних закладів, якими охоплено 1055 тисяч дітей, або $\approx 39\%$ від загальної кількості дошкільнят. Організуються профільні дитячі садки ($\approx 1,7$ тис.) з розвитком певного напрямку діяльності.

Загальна середня освіта – середні загальноосвітні школи I – III ступенів:

I ступінь – початкова школа (1 – 3(4) класи);

II ступінь – основна школа (5 – 9 класи);

III ступінь – старша школа (10 – 11 (12) класи).

Школи можуть функціонувати разом чи окремо, самостійно.

Загальноосвітня школа-інтернат – заклад із частковим або повним державним утриманням дітей, які потребують соціальної допомоги.

Вечірня школа – загальноосвітній заклад I – III ступенів призначена для громадян, які не мають можливості навчатися денно.

Спеціальна школа (школа-інтернат) – загальноосвітня школа I – III ступеня з поглибленим вивченням окремих предметів.

Гімназія – загальноосвітній заклад I – III ступеня з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю.

Ліцей – загальноосвітній заклад I – III ступеня з профільним навчанням і допрофесійною підготовкою.

Колегіум – загальноосвітній заклад I – III ступеня філологічного, філософського або культурно-естетичного профілю.

Спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) – заклади, призначені для дітей, котрі потребують кореляції фізичного та розумового розвитку.

Загальноосвітня санаторна школа (школа-інтернат) – заклад I – III ступеня для дітей, які потребують тривалого лікування.

Школа соціальної реабілітації – загальноосвітній заклад для дітей, які потребують особливих умов виховання (окремо для хлопчиків і дівчаток).

Національна система середньої освіти на початку XXI століття охоплювала 21,6 тис. загальноосвітніх закладів, у тому числі 14,9 тис. у сільських місцевостях. Для обдарованих дітей створено 273 гімназії, 232 ліцеї, 25 колегіумів. Загальноосвітня школа є національною школою Української держави. Свідчення цього – збільшення кількості дітей, котрі навчаються рідною українською мовою, мовою нашої держави..

Професійна школа реалізується в системі вищих та середніх навчальних закладів, багатопрофільних університетах, академіях, інститутах, коледжах, технікумах, професійних технічних училищах, які забезпечують підготовку кваліфікованих робітників. У системі професійної освіти у 2001 році нараховується 967 державних професійних технічних навчальних закладів, у яких навчається 530 тис. громадян. За останні 5 років удвічі збільшилася кількість професійно-технічних училищ (закладів) нового типу. Діє 110 вищих професійно-технічних училищ, 14 художньо-професійних училищ, 4 училища-агрофірми, 459 професійно-технічних закладів для підготовки та перепідготовки незайнятого населення з робітничих професій.

Відповідно до статусу вищих навчальних закладів встановлено чотири рівні акредитації:

Перший - технікум, училище, інші прирівняні до них.

Другий - коледж, інші прирівняні до нього.

Третій – четвертий – інститут, консерваторія, академія, університет.

У системі вищої освіти функціонують вищі навчальні заклади державної та іншої форми власності. На початку XXI століття її складали 979 вищих навчальних закладів I – IV рівнів акредитації, з них – 664 вищих навчальних закладів I – II рівнів акредитації. У тому числі 593 заклади державної форми власності та 71 заклад приватних форм власності із загальною чисельністю

528 тис. студентів. Кількість вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації становить 315 закладів, з них – 223 державні. Серед них функціонує 106 університетів, 59 академій, 150 інститутів. Статус національного мають 38 університетів і академій.

Вищі навчальні заклади освіти можуть створювати різні типи навчальних науково-виробничих комплексів, об'єднань, центрів, інститутів, філій, коледжів, ліцеїв, гімназій. Підготовка фахівців у них здійснюється з відривом від виробництва (очна), вечірня, заочна форма, а з окремих спеціальностей екстерном.

Освіта України організовується з урахування принципу безперервності, що диктує необхідність створення короткотермінових навчальних програм перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів. Цю функцію виконує система післядипломної освіти. Станом на 2001 рік функціонує понад 500 державних і недержавних навчальних закладів, майже 200 з них підпорядковано Міністерству освіти і науки України, 23 Міністерства та відомства мають свою мережу закладів, найбільше яких – в аграрній, промисловій і транспортній галузях. Через систему післядипломної освіти щорічно проходить 300 тис. фахівців, у тому числі до 30 тис. осіб з 58 спеціальностей отримують вищу освіту різного рівня.

Проблеми сучасної освіти

Україна, творячи ринкову економіку й утверджуючи демократичні засади, має надати всім однакові можливості одержати освіту в її поліпшеній якості й змістові, що відповідало б потребам особи і суспільства.

Якість освіти, як свідчить зарубіжний досвід, значною мірою залежить від тривалості середньої освіти, показники якої в Україні чи не найнижчі в Європі. Середня тривалість навчального року в європейських країнах і в Україні майже однакова (185 – 200 днів і 165 – 195 днів). Однак на навчання в Європі виділяється 10 тис. 500 астрономічних годин, в Україні – лише 8 тис. 300, що відповідно становить 12 – 14 і 10 років. Це не сприяє інтеграції нашої держави в європейський освітній простір. Саме тому, у внесеному до Кабінету Міністрів України законопроекті “Про загальну середню освіту”, визначено одинадцятирічний термін навчання.

Значні диспропорції в середній освіті склалися між загальноосвітніми закладами міст і сіл окремих регіонів, що зумовлено різним рівнем економічного розвитку, темпами і глибиною економічних перетворень, станом соціальної інфраструктури.

Середня освіта потрапила в пряму залежність від економіки села, міста, району, області. Це вимагає змін у підході до її фінансування. Фахівці пропонують систему, за якої утримання школи та її матеріально-технічне забезпечення лишається за місцевими органами виконавчої влади, а всі інші витрати, зокрема оплату праці педагогів, візьме на себе уряд. Це, безперечно, створить рівень умови для одержання певного обсягу і змісту освіти. Для цього слід виокремити відрахування на освіту в держбюджеті і місцевих бюджетах, зняти оподаткування, хоча б на недодану бюджетом суму, із

закладів освіти. Хоча деякі пільги оподаткування і передбачені Законом України “Про податок з прибутку” (пп. 7.11, 7.11.2, 7.11.3), а також ст. 61 Закону “Про освіту”, однак залишаються проблеми, які потрібно розв’язувати.

Аналіз освітянського бюджету останніх років свідчить, що його питома вага постійно зменшується: якщо в 1995 році видатки на освіту становили 5,54 % валового внутрішнього продукту, то в 1996 р. – уже 4,97, у 1997 – 4,2, а на 1998 р. планується лише 4,17 %, що, без перебільшення, падає до критичної межі. За прогнозом це співвідношення до 2001 р. може скоротитися і до 3,2 %, що відповідає Закону України “Про освіту”, де встановлено норму відрахувань на освіту в розмірі 10 % ВВП. Саме тому гостро постає питання економічних нормативів для середньої освіти, принципів її фінансування (на одного учня) з урахуванням коефіцієнтів для сільської і міської шкіл, змінності навчання, часу побудови приміщень, рівня матеріально-технічного забезпечення тощо.

Протягом останніх двох років не оновлюється матеріально-технічна база освіти, особливо в сільській місцевості, де понад 20 % усіх шкіл малокомплексні. У 3 тис. сіл з населенням понад 300 мешканців, зовсім немає шкіл. Майже третина загальноосвітніх шкіл, закладів розміщені у пристосованих приміщеннях, понад 1 тис. – перебуває в аварійному стані. Фактично призупинено їх будівництво. На початок поточного року введено в дію шкільних приміщень лише на 15,7 тис. учнівських місць, тоді як у 1991 р. їх було споруджено на 131,3 тис. місць.

Вимушені заходи уряду щодо економії коштів (перегляд нормативів наповнюваності класів, формування штатного персоналу, скорочення навчальних планів) зумовили істотне погіршення умов навчання учнів.

Оцінка навчально-матеріальної бази закладу освіти

Атестація навчальних закладів має за мету визначити спроможність закладу здійснювати освітню діяльність на рівні державних вимог (стандартів) згідно з виданою йому ліцензією; оцінити форми і методи організації та реалізації навчально-виховного процесу, спрямованого на здобуття учнями відповідних знань, умінь і навичок, інтелектуального, творчого і фізичного розвитку особистості. На сьогоднішній день оцінка навчально-матеріальної бази закладу освіти проводиться після вивчення її за такими критеріям:

- наявність і стан навчальних приміщень, шкільних меблів і обладнання, дотримання санітарно-гігієнічних вимог;
- стан навчально-матеріальної бази з фізичної підготовки і трудового навчання;
- технічні засоби навчання, їх стан і ефективність використання;
- характеристика кабінету інформатики і обчислювальної техніки;
- стан бібліотеки, наявність бібліотечних фондів і їх збереження, робота бібліотеки;
- стан забезпечення учнів підручниками та оплати за користування ними;

- фінансування закладу, формування фінансових ресурсів закладу, доцільність і раціональність їх використання;
- харчування учнів у школі, можливості і реальний стан;
- аналіз господарської діяльності керівника за попередній період і його планів на перспективу;
- роль технічного і допоміжного персоналу в школі.

Фінансування середньої освіти

В Україні існують три рівні управління (державний, обласний та районний). Фінансування середньої освіти здійснюється з бюджетів, що формуються на цих рівнях, причому кошти районних і обласних бюджетів складають $\approx 94 - 99$ % усього бюджету середньої освіти.

Розподіл між видатками бюджетів різних рівнів відбувається таким чином:

з державного бюджету фінансуються:

- республіканські спеціальні школи-інтернати для обдарованих дітей (їх усього 3);
- школи соціальної реабілітації, у яких утримуються неповнолітні правопорушники віком 11 – 14 років;
- випуск підручників;

з обласних бюджетів, бюджетів міст Києва та Севастополя фінансуються:

- спеціальні школи, школи-інтернати, для дітей з вадами розвитку;
- загальноосвітні школи-інтернати;
- дитячі будинки;
- заходи щодо підвищення кваліфікації педагогічних кадрів;

з районних бюджетів фінансуються:

- загальноосвітні школи;
- спеціальні школи;
- загальноосвітні школи-інтернати, дитячі будинки (якщо 70 % їхнього контингенту формується в межах району).

Джерела створення та відтворення

навчально-матеріальної бази освіти

Процес планування фінансових видатків на освіту має починатися знизу: навчальні заклади складають кошторис, на основі встановлених нормативів витрат з розрахунку на одного учня.

Нормативи видатків на одного учня, котрий навчається в закладах середньої освіти (грн. на рік)

Кошти виділені	З обласних бюджетів	З бюджетів Києва і Севастополя	З районних бюджетів
на одного учня денного загальноосвітнього середнього			

закладу:	---	339,49	399,49
- у містах			638,87
- у селах			459,46
- у гірських містах			734,93
- у гірських селах			
на одного учня загальноосвітніх шкіл-інтернатів	2541,25	---	---
на одного учня спеціальних шкіл для дітей з вадами розвитку	3354,45	1270,63	1270,63
на одного учня вечірніх шкіл:			
- у містах	---	218,55	218,55
- у селах			147,39
на одного учня шкіл-інтернатів для дітей-сиріт	4574,25	---	---
на одного учня дитячого будинку	5082,50	---	---
на одного учня спеціальних шкіл	1270,63	---	---

Нормативи видатків на одного учня закладів середньої освіти входять у кошториси, у яких враховуються витрати на оплату праці педагогічного і допоміжного персоналу, харчування, утримання будівель, капітальний ремонт тощо. Дані кошторисів окремих шкіл одного адміністративного району акумулюються районними відділами освіти (райво). Централізовані бухгалтерії райво подають свої зведенні кошториси до обласного управління освіти (або міського – у містах Києві та Севастополі). Цифри районних освітніх бюджетів стають основою бюджетів освіти обласних державних адміністрацій.

Формула, за якою здійснюється фінансування закладів загальної середньої освіти, включає два типи відмінностей. До першого типу належать відмінності між закладами для різних категорій учнів. Виділяють такі основні види закладів:

- денні загальноосвітні середні заклади;
- вечірні школи;
- загальноосвітні школи-інтернати;
- школи-інтернати для дітей з вадами фізичного і розумового розвитку;
- дитячі будинки, школи-інтернати для дітей-сиріт.

Ці відмінності виявляються в різних коефіцієнтах коригування основного розрахункового нормативу, що пропонується для різних груп учнів.

Другий тип відмінностей полягає у фінансуванні закладів середньої освіти, стосується їх місцезнаходження в міській чи сільській місцевості. Окремо виділений учнівський контингент населених пунктів, що мають статус гірських. Ці відмінності представлені в різних формулах для розрахунку:

- 1) обласних бюджетів на освіту;

- 2) бюджетів на освіту міст Києва та Севастополя;
- 3) бюджетів на освіту міст республіканського (Крим) і обласного значення та районів.

Джерела бюджетів на освіту

В Україні освіта фінансується урядом із загальних податкових надходжень, акумульованих за допомогою різних податків. Разом з тим, простежується певний зв'язок між фондами системи освіти та конкретними податками. Між бюджетами різних рівнів існує розподіл відповідальності за акумуляцією відповідних податків та їх використання.

Державний бюджет формується за рахунок податку на додану вартість та акцизного збору. Доходи місцевих бюджетів складаються з податку на доходи підприємств і організацій, прибуткового податку з громадян, інших місцевих податків та зборів. Таким чином, переважна частина видатків на загальну середню освіту формується з надходжень від податку на прибуток підприємств та прибуткового податку з громадян.

З 1999 року відбувається перерозподіл повноважень між державним та місцевим бюджетами. Усе більша частина місцевих податкових надходжень зосереджується в центрі. Якщо раніше місцеві бюджети були загромаджені надходженнями від податку на прибуток підприємств та прибуткового податку з громадян, то тепер у районі залишаються, як правило, надходження від прибуткового податку. Це зменшує обсяги місцевих бюджетів та можливості, спонукає до гнучкого управління і фінансування місцевих потреб, у тому числі й закладів освіти. Окрім цього, ускладнюється сам процес фінансування. Хоча місцеві органи, що безпосередньо виділяють кошти на підпорядковані їм заклади, і укладають кошториси згідно з потребами освіти, проте реальні асигнування не відповідають розрахункам, оскільки їх обсяги визначаються органами влади вищого рівня.

Реальна практика фінансування закладів освіти

Видатки на освіту становлять найбільшу частину місцевих бюджетів, хоча величина її може значною мірою варіювати залежно від таких чинників:

- кількості навчальних закладів, що входять до юрисдикції району;
- обсягу бюджету, який у свою чергу визначається рівнем розвитку виробничої сфери району, обсягом податкових надходжень та тією їх частиною, що залишається в розпорядженні району.

В умовах скрутного економічного становища, процес нарахування бюджетних коштів на освіту, у тому числі й на загальну середню, відбувається не стільки знизу (від навчальних закладів), скільки зверху – за розпорядженням обласної влади. Бухгалтерії районних відділів освіти в межах суми, визначеної в області, розподіляють видатки на школи, враховуючи в першу чергу обов'язкові витрати.

Видатки шкіл. Використання основних фондів

Обов'язковим є забезпечення бюджетними коштами видатків на оплату праці та комунальні послуги. Інші податки в останні роки майже не фінансуються. Однак у зв'язку з тим, що фінансування не достатнє навіть для цих двох послуг, здійснюються заходи щодо економії коштів.

Спільною особливістю діяльності всіх навчальних закладів є висока питома вага частки видатків на заробітну плату, які разом з нарахуванням становлять 60 – 80 % усього бюджету шкіл. Негативним моментом в оплаті праці вчителів є низький рівень заробітної плати, яка не відповідає мінімальним нормам відшкодування витрат їхньої фізичної та розумової енергії.

З метою досягнення економії коштів застосовуються такі заходи:

- за рік виплачується 11 або 11,5 місячних фондів заробітної плати;
- збільшується наповнюваність класів і таким чином зменшується необхідна кількість ставок учителів;
- невчасна виплата заробітної плати вчителям.

Іншою обов'язковою статтею видатків шкіл є оплата комунальних послуг та енергоносіїв, яка також фінансується недостатньо. Для закладів освіти встановлюються ліміти на використання енергоносіїв, або обсяг фінансування цих витрат зменшується на 6 % порівняно з попереднім роком. Реалізується така економія за рахунок вимкнення світла, відключення водопостачання тощо.

Встановлені нормативи видатків на придбання предметів і матеріалів, утримання бюджетних установ на сьогодні фактично не дотримуються. Ці категорії видатків взагалі не закладаються в кошторисі, або їх обсяги визначаються на підставі даних про середню величину навчальних видатків за минулий рік і майже не фінансуються.

Видатки на харчування учнів стосуються переважно діяльності загальноосвітніх закладів інтернатного типу. У денних загальноосвітніх закладах видатки на харчування здійснюються лише в небагатьох регіонах за рішенням місцевої влади. Лідером у цьому плані є Київ, де в денних середніх школах на харчування (молоко) одного учня будь-якого класу з бюджету виділяється 0,66 грн. на день. Додаткові норми харчування передбачені для окремих категорій дітей.

Видатки за категорією “поточний ремонт обладнання, інвентаря та будівель” майже не фінансуються з державного та місцевих бюджетів. Вартість ремонту визначається не за нормативами, а на основі договірної ціни запланованих робіт. Фінансування цих видатків здійснюється, як правило, за кошти батьків та спонсорів.

Загальноосвітні заклади інтернатного типу на сьогодні є єдиною категорією навчальних закладів, для якої майже повністю фінансуються всі видатки на утримання їх вихованців: забезпечення одягом, м'яким інвентарем, предметами особистої гігієни, підручниками, шкільними приладами, іграшками тощо.

Однак, рівень фінансування цих закладів також залишається дуже низьким.

Додаткові джерела фінансування закладів освіти

Офіційно школи мають право отримувати додаткові, позабюджетні кошти за рахунок надання платних послуг:

- освітні послуги;
- оренда;
- транспортні послуги;
- продаж виробленої продукції тощо.

Залучення додаткових ресурсів через надання платних послуг здійснюється лише у великих містах, або в регіонах, де відносно розвинений виробничий сектор, у якому зайнята значна частина населення. Наприклад: у Вінницькій обл. частка додаткових надходжень у бюджет шкіл у середньому не перевищує 8 %, Харківській – 19 %, Республіці Крим – 15,2% (у наведених цифрах врахована і плата за перебування дітей у дошкільних закладах). В окремих районах, переважно сільських, та невеликих містах частка позабюджетних коштів не перевищує 1 %.

Найбільш вагомим джерелом позабюджетних надходжень є додаткові освітні послуги. За рахунок коштів батьків та підприємств можуть запроваджуватися навчальні курси понад обсяг, визначений державним стандартом для відповідного освітнього рівня. Так, у спеціалізованих школах, ліцєях і гімназіях, а також у звичайних загальноосвітніх школах утворюються проліцейні та ліцейні класи, у яких за рахунок коштів батьків збільшується кількість навчальних годин з окремих предметів або запроваджуються додаткові дисципліни.

Додаткові освітні послуги часто стають формою легалізації платного навчання. У державних ліцєях, гімназіях офіційно оплачується не навчання, а додаткові освітні послуги. Причому йдеться не лише про розширення спектра дисциплін, що викладаються не всім учням, а й про підвищення якості навчання (менша наповнюваність класів, вищий рівень вимог до учнів тощо).

Відмінності у величині витрат на одного учня

Величина видатків на одного учня загальної середньої освіти в Україні коливається як в абсолютних, так і в середніх показниках. Середню величину окремих областей, міст, сільських районів можна простежити в таблиці (нижче за текстом).

Традиційні чинники, що впливають на величину витрат на одного учня:

- 1) кількість учнів у навчальному закладі, наповненість класів;
- 2) тип закладу;
- 3) місце знаходження навчального закладу: у міському, сільському чи гірському районі.

На вартість утримання одного учня в Україні впливає не лише співвідношення інфраструктури та кількості учнів. Оскільки загальна середня освіта фінансується з місцевих бюджетів, які формуються за рахунок податків на доходи громадян і прибутки підприємств, то ця величина залежить від такого чинника, як економічний розвиток району.

Регіони	У середньому	Міста	Сільські райони
Луганська область	274,2	206,1 - 329,2	214,8 - 384,7
Луганськ		319	
Алчевськ		219,5	
Лисичанськ		257,7	
Волинська область	375,5	314,3 - 416,2	215,2 - 795,1
Володимир-Волинський		344,8	
Харківська область	350	286 – 386	267 - 563
Харків		286	
Ізюм		339	
Лозова		349	
АР Крим	411,6	358 – 518	
Сімферополь		364	
Джанкой		402	
Алушта		399	
Судак		518	

Місцеві бюджети можуть бути “багатими” за наявності значної кількості діючих підприємств. Це дає їм можливість збільшувати фінансування закладів середньої освіти, забезпечуючи не тільки мінімальні обов’язкові витрати.

У загальній сумі видатків на сільські загальноосвітні навчальні заклади стаття заробітної плати (разом з нарахуваннями) становить майже 75 %, а вартість утримання одного учня коливається від 322 до 1121,25 грн. на рік.

У середніх школах одного з районів Києва величина видатків на одного учня становить 331 до 699 грн. Причому, більші видатки характерні для спеціалізованих шкіл, гімназій та ліцеїв. У таких навчальних закладах, орієнтованих на навчання якіснішої поглибленої освіти, як правило, менша кількість учнів, і це відчутно позначається на загальній вартості утримання одного учня на рік.

Об’єктом особливої уваги держави є діти з особливими потребами. Для них передбачені більш високі нормативи фінансування. У звичайних школах передбачене цільове фінансування потреб малозабезпеченим родинам, на харчування яким виплачується 0,45 грн. на одного учня. Крім того, з місцевих бюджетів на зазначені цілі можуть виділятися додаткові кошти. Цілеспрямоване фінансування стосується і дітей, що постраждали від Чорнобильської аварії.

На додаткове харчування дітям віком від 6 до 10 років призначено 2,62 грн. на день, 10 – 14 років – 3,04 грн., 14 – 18 років – 3,50 грн.

Права закладів освіти щодо розпорядження своїми коштами

Фінансово-господарська діяльність навчальних закладів здійснюється на основі єдиного кошторису доходів і видатків. Якщо в кошторис раніше включалися тільки надходження з державного бюджету на передбачені нормативними документами витрати, то за новим порядком він включає загальний фонд (надходження з державного бюджету та розподіл нормативних видатків) і спеціальний фонд (позабюджетні надходження та їх розподіл).

Обсяги державного фінансування визначаються відповідно до визначених нормативів. Дохідна частина спеціального фонду розраховується за кожним джерелом доходів, що планується на наступний рік.

Усі кошти та цінності, одержані навчальним закладом у вигляді допомоги або добровільних пожертвувань для забезпечення освітньої, наукової, оздоровчої, спортивної, культурної діяльності не вважаються прибутком і не оподатковуються. Надходження цих коштів не зменшує обсягів бюджетного фінансування. Одержані з державного бюджету асигнування та позабюджетні кошти навчальних закладів не підлягають вилученню, але використовуються виключно за призначенням, тобто на передбачені за кошторисом потреби.

Нормативно-правові засади фінансування закладів середньої освіти залишають за ними дуже незначну свободу в розпорядженні своїми ресурсами. Як правило, фінансові справи шкіл та всю районну статистику ведуть централізовані бухгалтерії при районних відділах освіти.

Виділені з районного бюджету кошти на освіту розподіляються бухгалтеріями між закладами району. У першу чергу забезпечується фінансування основних обов'язкових видатків (на заробітну плату, комунальні послуги, а також на утримання самих бухгалтерій), а потім, за залишковим принципом, – на інші потреби шкіл.

Останнім часом поширюється практика переходу закладів середньої освіти на самостійне фінансування, вони набувають статусу юридичної особи, мають власний рахунок, самі ведуть свої фінансові справи та звітують перед податковою інспекцією.

В Україні загальної статистики, щодо кількості таких закладів немає. Наприклад, у м. Харкові 111 зі 187 шкіл перебувають на самостійному балансі, усього по області – 4333 із 10007 усіх середніх шкіл. У Києві в умовах фінансової самостійності працюють майже всі школи Харківського району, тоді як у Дарницькому – лише одна школа-інтернат. У Володимир-Волинському районі Волинської області всі заклади середньої освіти перебувають на самостійному балансі. Така фінансова самостійність не розширює прав шкіл щодо розпорядження ресурсами. Вони повинні використовувати свої бюджетні та позабюджетні кошти тільки за

призначенням. Однак, перебування на самостійному балансі дає можливість директорам шкіл безпосередньо взаємодіяти з органами державної влади, “вибивати” додаткові кошти. Така ситуація ставить рівень фінансування закладів у залежність від особистих відносин між директорами та представниками держадміністрації.

Які зміни потрібні?

Для нормального функціонування закладів середньої освіти необхідно суттєво підвищити рівень фінансування і передусім – оплату праці вчителів. Одним з реальних заходів у цьому напрямі є збільшення частини тих податкових надходжень, які залишаються в розпорядженні місцевої влади.

У реальній практиці ряд моментів у діяльності сектора загальної середньої освіти не відповідає правовим і конституційним нормам. Для усунення цієї невідповідності слід скорегувати правові норми, або запровадити штрафні санкції за їх порушення.

Нормативи видатків на одного учня мають бути значно більші, підвищені і, крім того, враховувати місцеві особливості.

На думку фахівців, нормативи мають встановлюватися лише на фонд заробітної плати та інші видатки, що пов’язані з кількістю учнів, оскільки інші категорії видатків часто дуже різняться залежно від стану будівель, обладнання тощо.

Слід також розширити повноваження директорів шкіл, громадськості, батьків у сфері управління фінансовими ресурсами закладу.

Відповідно до Закону України “Про вищу освіту”, зокрема статті 64, фінансування вищих навчальних закладів здійснюється залежно від їх форм власності. Тобто виділяють вищі навчальні заклади державної, комунальної, приватної форм власності та вищі навчальні заклади, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим.

Фінансування вищих навчальних закладів державної форми власності здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, призначених для фінансування спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі освіти і науки, інших центральних органів виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні різні навчальні заклади. Розміри бюджетних призначень на підготовку фахівців з вищою освітою за напрямками і спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів та науково-педагогічних і наукових кадрів вищої кваліфікації визначаються в законі про Державний бюджет України.

У встановленні нормативів матеріально-технічного, фінансового та іншого забезпечення вищих навчальних закладів (штатна чисельність співробітників, співвідношення кількості студентів і викладачів, навчальне навантаження викладачів, розміри земельних ділянок, фінансування наукових досліджень, утримання навчальних аудиторій і лабораторій, бібліотек та фондів наукової і навчальної літератури, фінансування капітального будівництва, ремонту та утримання будівель і спортивно-

оздоровчих споруд, придбання технічних засобів навчання та методичного забезпечення навчального процесу тощо), диференційованих залежно від статусу, рівня акредитації, типу вищого навчального закладу, напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців, та наукових напрямів підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації беруть участь спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі освіти і науки та інші центральні органи виконавчої влади.

З 1.01.2005 року набирає чинності пункт щодо фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України підготовки фахівців з вищою освітою за напрямами і спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів у вищих навчальних закладах державної форми власності в обсягах, необхідних для забезпечення на кожні десять тисяч населення не менше ста студентів, котрі навчатимуться ВНЗ першого і другого рівнів акредитації та ста вісімдесяти студентів у вищих навчальних третього і четвертого рівнів акредитації.

Згідно із статтею 64 Закону України “Про вищу освіту” фінансування вищих навчальних закладів, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим, та вищих навчальних закладів приватної форми власності здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів. Фінансування вищих навчальних закладів приватної форми власності здійснюється їх власниками.

У пункті 4 зазначено, що для фінансування вищих навчальних закладів можуть залучатися додаткові джерела фінансування, які не заборонені законодавством. Залучені кошти спрямовуються на здійснення статутної діяльності вищого навчального закладу в порядку і на умовах, визначених законодавством та його статутом.

Отже, вищі навчальні заклади державної форми власності, вищі навчальні заклади, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим, та вищі навчальні заклади приватної форми власності використовують кошти відповідних бюджетів, а також додаткових джерел фінансування, не заборонених законодавством, на оплату праці та матеріальне стимулювання своїх працівників.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України №1074 від 5 вересня 1996 року додатковими джерелами фінансування є:

- 1) кошти, одержані за навчання, підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів;
- 2) плата за надання додаткових освітніх послуг;
- 3) кошти, одержані за науково-дослідні роботи(послуги) та інші роботи, виконані навчальним закладом на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян;
- 4) доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання;
- 5) дотації місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

- 6) кредити і позики банків, дивіденди від цінних паперів та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних позабюджетних коштів;
 - 7) валютні надходження;
 - 8) добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, окремих громадян, та інші кошти.
- Відповідно до пункту 6 Закону України “Про вищу освіту” розмір плати за весь термін навчання або за надання додаткових освітніх послуг встановлюється вищим навчальним закладом у грошовій одиниці України – гривні, з урахуванням офіційно визначеного рівня інфляції за попередній календарний рік.

Розмір плати за весь термін навчання або за надання додаткових освітніх послуг встановлюється в договорі, що укладається між вищим навчальним закладом та особою, котра навчатиметься, або юридичною особою, яка оплачуватиме навчання чи надання додаткових освітніх послуг. Умови договору не можуть змінюватися протягом усього терміну навчання. Типовий договір затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі освіти і науки. Розмір плати за весь термін навчання або за надання додаткових освітніх послуг публікується в загальнодержавних друкованих засобах масової інформації та інформаційних збірниках спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі освіти і науки.

Плата за навчання або за надання додаткових освітніх послуг може вноситися за весь термін навчання або надання додаткових освітніх послуг повністю одноразово або частинами – помісячно, посеместрово, щорічно.

Згідно Закону України “Про вищу освіту” педагогічним та науково-педагогічним працівникам вищих навчальних закладів встановлюються доплати за науковий ступінь кандидата наук або доктора наук у розмірах відповідно 15% та 20% посадового окладу, якщо наявність наукового ступеня не передбачена кваліфікаційними вимогами щодо посади, яку займає працівник.

Що стосується осіб, які успішно навчаються у вищих навчальних закладах державної або приватної форм власності за денною (очною) формою навчання за кошти державного або місцевого бюджету, то вони забезпечуються стипендіями в розмірі не менше, ніж два неоподаткованих мінімуми доходів громадян. Порядок призначення та виплати стипендій встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Законом встановлюються джерела, обсяги та види надходжень, які не є об’єктом оподаткування для вищих навчальних закладів усіх форм власності, а також встановлюються пільги щодо сплати податків і зборів для вищих навчальних закладів та осіб, які надають їм благодійну допомогу.

Законом України “Про вищу освіту”, зокрема розділом “Фінансування вищих навчальних закладів”, передбачено і уповноважені органи, що займаються визначенням обсягу державного замовлення. Показники

державного замовлення для підготовки фахівців з вищою освітою формуються за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі економіки на підставі узгодженого подання спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі освіти і науки (іншого центрального органу виконавчої влади, який має у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади) та спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі праці та соціальної політики.

Показники державного замовлення на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів формуються за науковими напрямами спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі економіки за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі освіти і науки, інших центральних органів виконавчої влади, які здійснюють підготовку наукових та науково-педагогічних кадрів.

Розглядаючи систему фінансування нашого університету, що є вищим навчальним закладом державної форми власності і фінансується за кошти державного бюджету, варто зазначити, що, крім державних коштів, наш університет використовує також і додаткові джерела фінансування. Зокрема це кошти, одержані за навчання, підготовку та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів; плата за надання додаткових освітніх послуг; доходи від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; дотації місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; добровільні грошові внески (лікарняна каса, благодійні внески тощо) окремих громадян.

Бюджетні надходження та інші кошти на утримання нашого університету, передбачені його Статутом, використовуються відповідно до кошторису, затвердженого органом управління на виплати заробітної плати, стипендій, створення необхідної матеріально-технічної бази, соціальний розвиток та матеріальне стимулювання трудового колективу відповідно до законодавства України.

ТЕМА 10. Ефективність освіти та методи її оцінки

У декого може виникнути питання: чи є тісний зв'язок між економічною ефективністю учбових закладів і оплатою за навчання? Частково відповідь на нього є. Чим продуктивніша діяльність закладу освіти і вищий рівень підготовки його випускників, тим більше бажаючих тут навчатися і тим більшу оплату готові заплатити випускники та їх батьки. З іншої сторони, висока оплата за навчання дозволяє навчальному закладу мати більш кваліфікованих і краще оплачуваних викладачів, отримувати прибуток і використовувати його на закріплення своєї матеріально-технічної бази. Тому, забезпечується поєднання інтересів та ефектів колективу закладу освіти та учнів.

Показниками економічної ефективності роботи закладів освіти є *ціна освітянських послуг* і *норма прибутку*. Ціна всіх освітянських послуг

виділяється шляхом підрахунку всієї оплати за навчання. Але в такому випадку ми розглядаємо процес у найбільш спрощеному вигляді приватної школи, коли заможні батьки повністю беруть на себе утримання навчального закладу.

Більшість приватних шкіл одержують на своє утримання і кошти державного бюджету, що дозволяє скоротити розміри плати за навчання.

Тому, об'єм освітянських послуг повинен включати сумарну величину внесеної оплати за навчання та витрачені бюджетні коштів. Причому, у такій ситуації можливе збільшення об'єму освітянських послуг та зменшення норм прибутку, і навіть повна його відсутність.

По-іншому відбувається виділення плати за навчання та економічна ефективність у середніх спеціальних та вищих навчальних закладах.

Вартість навчання спеціалістів, які отримують вищу освіту, характеризується сумою витрат вузу за весь період підготовки того чи іншого спеціаліста.

Витрати складаються із затрат на утримання учбових та допоміжних приміщень, оплату праці науково-педагогічного та обслуговуючого персоналу, витрати на науково-дослідницьку роботу, на утримання учбових бібліотек та студентських гуртожитків, стипендії студентам та інші витрати, пов'язані з навчальним процесом. Джерелом фінансів для покриття цих витрат служать відповідні щорічні асигнування з держбюджету, враховуючи оплату за навчання.

Для визначення розміру плати за навчання важливо, перш за все, встановити вартість освітянських послуг, які надаються протягом року студентам факультету та ВУЗу в цілому.

Собівартість послуг (СВ) являє собою грошове вираження всіх затрат на їх створення. Підрахувати їх можна за формулою:

$$СВ = АФ + ОД, \quad \text{де}$$

СВ - собівартість всіх послуг;

АФ - амортизаційний фонд; вартість зносу приміщень.

ОД - оборотні фонди, у які включаються всі витрати (зарплата, стипендії, плата за комунальні послуги).

ВУЗ повинен отримувати прибуток, без якого неможливе його подальше існування і розвиток. Вартість (ВП) освітянських послуг ВУЗу підраховується за формулою:

$$ВП = СВ + П, \quad \text{де}$$

П - прибуток.

Як же розраховується можливий економічний ефект індивідуальних інвестицій в освіті?

Найкращим *мірилом економічної ефективності* вищої освіти виступає збільшення індивідуальних заробітків тих, хто отримав дану освіту.

Крім того, *підвищення рівня освіти дає людині інші важливі переваги*: покращення умов праці, більш різноманітний відпочинок, розширення можливостей фізичного та розумового розвитку дітей.

Проведені дослідження і розрахунки внутрішньої економічної

ефективності інвестицій у вищу освіту показали порівняно високий рівень. Норма прибутку складала від приватних та колективних інвестицій у середньому від 10 до 15%.

Поряд з економічною ефективністю, велике значення мають й інші позитивні ефекти освіти. Серед них такі як: зниження рівня злочинності, зменшення залежності населення від систем соціального забезпечення, підвищення рівня культури в суспільстві, покращення функціонування державних підприємств.

Усе це свідчить про багатогранний, високий соціально-економічний рівень освіти в Україні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баришевський М. Й. Психологія виховання і державотворення //Психолого-педагогічні новини: інформ.бюл.АПН України, 1994 - №2.
2. Біденко Н. Менеджмент в освіті //Освіта України. – 2000. – № 33.
3. Бідненко Н. Менеджмент освіти //Освіта. – 1994. – С. 2.
4. Вища і середня педагогічна освіта: Науково-методичний збірник. – К.: Вища школа, 1993.
5. Гарасіна Л. М., Шевченко Л. С. До проблеми нової моделі фінансування освіти // Проблема вищої школи. – К., 1994, вип. 81. – С. 15-21.
6. Затуренська В. О. Деякі проблеми реалізації економічної реформи загальноосвітньої школи // Педагогіка. – К., 1993, - вип. 32. - С. 70 - 74.
7. Кигель Р.Ю. Труд преподавателя ВУЗа: содержание, классификация, механизм планового регулирования. - 1987.
8. Луговий В.І. Управління освітою, видавництво. – К.: УАДУ, 1997.
9. Марцинкевич В.И. Тенденции развития и роль образования: экономический и социальный аспекты. – М., 1994.
10. Міжнародна конференція Асоціацій керівників шкіл Європи та України "Система освіти і менеджмент" (8 -10 жовтня 1993 р.). – Пуца Водиця // Інф. бюлетень АПН України, 1993, вил. 5. – С. 8 - 9.
11. Огнев'юк В. Середня освіта в Україні: проблеми, пошуки та перспективи розвитку //Освіта і управління. – 1997. – Т. 1.
12. Перегудов Ф. Рынок и новая система образования // Экон. Науки. – 1991. - №2. – С.5-14.
13. Повышение квалификации педагогических кадров /Под ред. И.О.Жерносека. – К.: Освіта, 1992.
14. "Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах", затвердженого Наказом Міністерства Освіти України від 02.06.93 № 161.
15. Про затвердження переліку і зразків документів про освіту та вчені звання в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 груд. 1993. - № 1058.

16. Про затвердження Положення про Вищу атестаційну комісію України:
Постанова Кабінету Міністрів України від 27 берез. 1996 р. №352//
Збір. постанов Уряду України.- 1996. - №9.
17. Ситар І., Росул В. Робота обласного управління і районних відділів
освіти з підготовки до атестації середніх загальноосвітніх закладів
//Освіта і управління. – 1997. – Т. 1.
18. Фінансування середньої освіти //Директор школи. – 2001. – № 39.
19. Худмський П.В. Основи внутрішнього управління. -М., 1987.
20. Чупрунов Д.Н., Жильцов Е.Н. Планирование высшего образования. -
М., 1988.
21. Шлях підвищення ефективності підготовки педагогічних працівників
(матеріали II науково-практичної конференції) – Вінниця: Бар, 1994.
22. Щетинин В. П., Хроменков Н. А., Рябушкин Б. С. Экономика
образования. – М., 1998.
23. Щетинин В.П., Хролинков Н.А., Рябушкин Б.С. Экономика образования. –
М., 1998.